

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Державна установа «Інститут регіональних досліджень
імені М. І. Долішнього НАН України»

Економіка регіонів України в умовах війни: ризики та напрямки забезпечення стійкості

Науково-аналітичне видання

Львів – 2022

Економіка регіонів України в умовах війни: ризики та напрямки забезпечення стійкості : науково-аналітичне видання / наук. ред. Сторонянська І. З. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». 2022. 70 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»)

Науково-аналітична доповідь присвячена питанням ідентифікації та оцінювання викликів та загроз соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах російсько-української війни, зокрема масштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 року. У виданні висвітлено деструктивні чинники трансформації моделі просторового розвитку України у воєнний час: значні втрати людського потенціалу, масштабний перерозподіл трудових ресурсів всередині країни та структурно-функціональні зміни регіональних ринків праці; припинення діяльності малого та середнього бізнесу та закриття великих підприємств в зоні бойових дій, посилення структурних дисбалансів економічного розвитку регіонів, пов'язаних з релокацією бізнесу; скорочення обсягів ключових експортних позицій, що спричинено зупинкою низки стратегічних для вітчизняного експорту підприємств та кардинальним порушенням логістики, передусім морської; актуалізація загроз продовольчій та енергетичній безпеці країни; зниження економічної активності в країні та радикальне посилення фіскального та бюджетного дефіциту; падіння (або втрата) доходів працівників бюджетної сфери та значне зниження купівельної спроможності і втрата засобів існування домогосподарств. Означені проблеми істотно ускладнюють життєдіяльність, виживання та розвиток усіх регіонів та територіальних громад, як у тилу, так і в зоні бойових дій чи на прифронтовій території, а їх вирішення прямо вплине на напрямки трансформації моделі просторового розвитку України у воєнний та повоєнний період.

Для представників органів влади та місцевого самоврядування, науковців, дослідників проблем соціально-економічного розвитку регіонів, регіональної політики.

Рецензенти:

доктор економічних наук, доцент Борщевський В. В.

доктор економічних наук, професор Двігун А. О.

Рекомендовано до друку Вченою радою ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» (Протокол №4 від 4.05.2022 р.)

© ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2022

ЗМІСТ

Передмова	4
1. Структурно-функціональні зміни регіональних ринків праці в Україні в умовах воєнних дій (на прикладі областей Карпатського регіону)	7
2. Ризики і можливості формування особливих умов ведення бізнесу в Україні в ціумовах воєнного часу.....	16
3. Загрози втрати експортного потенціалу та поглиблення імпортозалежності економіки України	29
4. Перспективи забезпечення продовольчої безпеки населення України	33
5. Забезпечення стійкого функціонування енергетичного сектору в Україні.....	42
6. Наслідки військових дій та перспективи розвитку транспортної інфраструктури і транспортної логістики в Україні	48
7. Фінансова стабільність в умовах війни в Україні: виклики, загрози, орієнтири зміцнення	54
8. Проблеми та заходи забезпечення ефективності надання гуманітарної допомоги в умовах війни	62

Передмова

Російсько-українська війна, розв'язана РФ у 2014 році, спричинила спершу до дестабілізації процесів регіонального розвитку: окупація Росією Криму, бойові дії в окремих районах Донецької і Луганської областей зумовили економічне падіння через втрату контролю над частиною території та її економічним потенціалом. Впродовж останніх восьми років українська економіка та українське суспільство загалом звикли до стану гібридної війни, яка стала вагомим чинником поступових змін моделі просторового розвитку України, що вилилось посилення деіндустріалізації та зростання аграризації виробництва та експорту (зокрема за рахунок низькомаржинальної сільськогосподарської продукції), втрату технологічного та інноваційного потенціалу регіонів України. Більше того мало місце чітке територіальне «зміщення» процесів економічної та інвестиційної активності в державі до західних кордонів: регіони, які традиційно концентрували промисловий потенціал та продукували понад третину ВРП держави, виявились на узбіччі конкурентної боротьби – Донецька та Луганська області через втрату значної частини території в ході російської збройної агресії, а Дніпропетровська, Харківська та Запорізька області, через поступову втрату конкурентоспроможності промисловості та неспроможність сформувати сприятливе бізнес середовище. Водночас з'явились нові лідери (за темпами нарощення економічного потенціалу) – Житомирська (+35% за останнє десятиріччя), Вінницька (+32%), Кіровоградська (+21%), Тернопільська (+23%) області, зростання яких відбувається за рахунок розвитку агросфери.

Але означені економічні дисбаланси регіонального розвитку державі більш-менш вдавалось регулювати за рахунок механізмів податково-бюджетної та регіональної політики (тут не слід забувати і про позитивний вплив адміністративно-фінансової децентралізації!). Натомість вкрай неефективним виявився інший зріз регіональної політики в Україні – пов'язаний із посиленням соціальної інтегрованості / згуртованості українського суспільства та виробленням адекватних заходів внутрішньої політики у відповідь на тривалу м'яку інтеграцію прикордонних з Росією територій у російську «сферу впливу».

Відкритий воєнний напад Росії за підтримки Білорусі на Україну 24 лютого 2022 року (який є частиною російсько-української війни) несе значні виклики, загрози і проблеми для розвитку України як держави як у короткотерміновому, так і у довготерміновому періоді. Впродовж останніх місяців держава зазнала впливу таких деструктивних чинників як:

- значні втрати людського потенціалу: з одного боку, Україна несе втрати у вигляді людських жертв, вбитих і закатованих російськими військами військових і цивільних осіб, з іншого, - у формі біженців – понад 4 мільйони осіб вдалися до зовнішньої міграції і мають можливість завдяки різноманітним програмам підтримки ЄС залишитися на 1,5-3 роки або навіть не повернутися в Україну, ще 6,5 млн внутрішньо переміщених осіб, які із переїздом втрачають місце праці (в кращому випадку у короткотерміновій перспективі), місце проживання, часто не

можуть реалізувати власний людський капітал на новому місці проживання. Як наслідок – масштабний перерозподіл трудових ресурсів всередині країни та структурно-функціональні зміни регіональних ринків праці у воєнний та повоєнний період;

- припинення діяльності малого та середнього бізнесу та закриття великих підприємств в зоні бойових дій, руйнування критичної інфраструктури та житла. Процеси релокації бізнесу найчастіше у західні прикордонні регіони, які активно зараз відбуваються, формують нові виклики та структурні дисбаланси економічного розвитку областей, водночас продукуючи нові вікна можливостей для економічного зростання деяких регіонів. Проблема полягає у тому, що використання таких можливостей ускладнене надзвичайною економічною та геополітичною турбулентністю в Україні та світі загалом;
- скорочення обсягів ключових експортних позицій, що спричинено зупинкою низки стратегічних для вітчизняного експорту підприємств та відповідно значним скороченням виробництва продукції, а також кардинальним порушенням логістики, передусім морської. Через блокаду морських портів з боку РФ, внаслідок чого Україна втрачає щомісяця 1,5 млрд. доларів;
- загрози продовольчій та енергетичній безпеці країни. Україна, яка упродовж багатьох років займала лідируючі позиції у світі за експортом продукції АПК, змушена в умовах війни першочергово поставити на порядок денний питання про забезпечення власної продовольчої безпеки. Означене питання ускладнюється територіальною прив'язкою та практичною неможливістю релокації сільськогосподарських підприємств. Низький рівень енергетичної безпеки України лише погіршується в умовах військової агресії. Від того, наскільки Україні вдасться зміцнити власну енергетичну безпеку та протидіяти сучасним викликам і загрозам прямо залежить стійкість функціонування економіки країни та життєдіяльність територіальних громад і регіонів;
- зниження економічної активності в країні не могло не призвести до фіскального та бюджетного дефіциту, а надвисокі ризики практично зводять до нуля ймовірність приватного інвестування в найближчі роки. Найбільш ймовірними у найближчому часовому горизонті є державні інвестиції у відновлення окремих об'єктів інфраструктури. Натомість стратегічну перспективу можуть забезпечити лише інвестиції країн-донорів, міжнародних фондів, зовнішні інвестиційні програми;
- втрата податкових доходів державного та місцевих бюджетів неминуче призведе до бюджетної розбалансованості, зниження (або втрати) доходів працівників бюджетної сфери, частка яких дуже значна в структурі зайнятості, та, як наслідок, значного зниження купівельної спроможності і втрати засобів існування домогосподарств.

Означені проблеми істотно ускладнюють життєдіяльність, виживання та розвиток усіх регіонів та територіальних громад, як у тилу, так і в зоні бойових дій чи на прифронтовій території, а їх вирішення прямо вплине на напрямки трансформації моделі просторового розвитку України у воєнний та повоєнний період.

Науково-аналітична доповідь підготовлена в рамках виконання науково-дослідної роботи «Трансформація моделі просторового розвитку економіки України» під керівництвом д.е.н., проф. Сторонянської І. З.

Доповідь підготовлена авторським колективом ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. Долишнього НАН України»:

Васильців Т.Г., д.е.н., проф.,

Возняк Г. В., д.е.н., с.н.с.,

Дуб А. Р., к.е.н., доц.,

Іщук С. О., д.е.н., проф.,

Кирик І. М., аспірантка,

Левицька О.О., к.е.н.,

Лещух І.В., к.е.н.,

Луцків О.М., к.е.н., с.н.с.,

Максименко А.О., к.соц.н.,

Мельник М.І., д.е.н., проф.,

Притула Х.М., д.е.н., с.н.с.,

Созанський Л.Й., к.е.н., с.д.,

Сторонянська І. З., д.е.н., проф.,

Шульц С. Л., д.е.н., проф.,

Ясевич М.М., радник митної служби І рангу, в.о. заступника директора

ДП «Укрінтеравтосервіс»;

Яремчук Р.Є., м.н.с.

1. Структурно-функціональні зміни регіональних ринків праці в Україні в умовах воєнних дій (на прикладі областей Карпатського регіону)

Проблема та її тенденції. З огляду на сильне суспільно-політичне потрясіння, зумовлене повномасштабною збройною агресією РФ проти України, значних змін зазнають усі сфери, сектори і галузі як української, так і регіональних економік, у тому числі ринок праці та сфера зайнятості.

Диспропорції та дисбаланси ринку праці областей Карпатського регіону, які утворилися та продовжують розвиватися, головню обумовлені такими тенденціями, як вимушена внутрішня міграція біженців з територій, де відбуваються воєнні дії та прилеглих до них областей (значна частина з яких шукає роботу, збільшуючи пропозицію праці на теренах західної України), послаблення кадрового потенціалу суб'єктів господарювання унаслідок мобілізації їх персоналу, зовнішня еміграція населення – в тому числі західних областей в умовах послаблення візового режиму та надання широкого сприяння біженцям з України, релокація бізнесу (та нарощення її темпів) з центральної та східної України на захід (що змінює характеристики пропозиції робочих місць і попиту на працю) та ін.

Більше того, в стратегічній перспективі саме західні області України можуть стати центром промислового розвитку та локації багатьох стратегічних підприємств і галузей реального сектора національної економіки у сенсі, по-перше, віддаленості від територій агресора (а, відтак, відносно вищого рівня безпеки); по-друге, наближеності транспортно-логістичної системи до країн ЄС (головного зовнішньоторговельного та економічного партнера держави); по-третє, ускладнення транспортування вітчизняної продукції до країн світу морським шляхом, а, відтак, зростання ваги вектора автотранспортного сполучення.

Просторова дезінтегрованість економіки та інтенсивні міграційні рухи в межах регіонів України і в напрямку інших країн формують нове середовище регіональних ринків праці. Теперішні міграційні процеси особливо показові у західних областях держави, де їх обсяги, динаміка та структура стали помітним явищем у розвитку регіональної економіки (табл. 1). Вони актуалізують появу новітніх соціально-економічних ризиків та загроз щодо втрат людського потенціалу, розбалансування внутрішніх ринків праці, погіршення якості та умов трудового життя.

У цьому контексті можна виокремити три типи трансформацій ринку праці та сфери зайнятості областей Карпатського регіону України:

1. Кон'юнктурні зрушення, зумовлені, по-перше, масовою вимушеною міграцією населення з територій, де ведуться бойові дії або є загроза цих дій, що безпосередньо впливає на обсяги пропозиції робочої сили, кількість робочих місць і відповідно попит на робочу силу внаслідок ліквідації, скорочення або релокації бізнесу; а по-друге, зниженням доходів населення через загальну економічну дестабілізацію.

2. Регіональні диспропорції як наслідок структурно-просторових змін на ринку праці на тлі активних внутрішніх (6,5 млн осіб за місяць війни¹) і зовнішніх (3,8 млн осіб за аналогічний період²) міграційних процесів в Україні.

3. Галузеві дисбаланси через глибокі зрушення в кон'юктурі ринку праці, втрату усталених виробничих, логістичних, торговельних та інших зв'язків.

Таблиця 1

Вимушений міграційний рух населення України як чинник кон'юктурних дисбалансів і просторових диспропорцій на внутрішньому ринку праці

Територія перебування	Внутрішньо переміщені особи		Територія походження	Внутрішньо переміщені особи	
	тис. осіб	%		тис. осіб	%
Україна	6 500³	100,0	Україна	6 500⁵	100,0
Західний макрорегіон	2 586 ⁴	39,8	Західний макрорегіон	188 ⁶	2,9
Карпатський регіон	912	14,0	Примітки: 1) дані наведено за перший місяць повномасштабної російсько-української війни; 2) показники включають як офіційно зареєстрованих осіб-переселенців, так і незареєстрованих ВПО, тому їх значення є приблизними.		
<i>області:</i>					
Закарпатська	380 ⁵	5,8			
Івано-Франківська	70 ⁶	1,1			
Львівська	400 ⁷	6,2			
Чернівецька	62 ⁸	1,0			

Усі ці зміни ведуть до виникнення напруженості у сфері зайнятості через зростання частки економічно неактивного населення (діти, літні особи, непрацездатні

¹ Ukrainian Refugee Situation. Operational Data Portal. United Nations Refugee Agency (UNHCR). URL: https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.61143851.623766591.1648390302-1546473533.1648390302

² Ukraine – IDP figures: General Population Survey (9-16 March 2022). International Organization for Migration. URL: https://displacement.iom.int/sites/default/files/public/reports/IOM%20IDP%20Estimates%20UKR%2016MAR2022_0.pdf

³ Ukrainian Refugee Situation. Operational Data Portal. United Nations Refugee Agency (UNHCR). URL: https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.61143851.623766591.1648390302-1546473533.1648390302

⁴ Ukraine IDP figures: General population survey (16 March 2022). International Organization for Migration. URL: https://displacement.iom.int/sites/default/files/public/reports/IOM%20IDP%20Estimates%20UKR%2016MAR2022_0.pdf

⁵ Закарпатська область прихистила чи не найбільшу кількість переселенців – понад 380 тис. осіб (31.03.2022). Офіційний веб-сайт Міністерства розвитку громад та територій України. URL: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/zakarpatska-oblast-pryhystyla-chy-ne-najbilshu-kilkist-pereselencziv-ponad-380-tys-osib/>

⁶ На Франківщині переселенцям потрібно повторно зареєструватися для отримання соцдопомоги (16.03.2022). Суспільне мовлення України. URL: <https://suspihne.media/218207-na-frankivshini-pereselencam-potribno-povtorno-zareestruvatisa-dla-otrimanna-socdopomogi/>

⁷ Інтерв'ю з головою Львівської ОВА Максимом Козицьким (19.03.2022). LB.ua URL: https://lb.ua/society/2022/03/19/510269_lvivskiy_oblasti_perebuvaie_400.html

⁸ За місяць війни Чернівецька область прихистила майже 62 тисячі вимушених переселенців (24.03.2022). Офіційний вебпортал Чернівецької обласної державної адміністрації. URL: <https://bukoda.gov.ua/news/zamisyas-vijni-chernivecka-oblast-prihistila-majzhe-62-tisyachi-vimushenih-pereselenciv>

за станом здоров'я) у регіонах перебування внутрішньо переміщених осіб. Розрахований рівень економічного навантаження в областях Карпатського регіону (табл. 2) свідчить про високу напруженість у Закарпатській області (786 переселенців на 1000 зайнятого населення) і помірне навантаження на зайняте населення Львівської області (389 переміщених осіб на 1000 зайнятих).

Таблиця 2

Загальне та економічне навантаження на населення областей Карпатського регіону України вимушеною міграцією

Територія	Чисельність наявного населення станом на 1.02.2022 р., тис. осіб	Чисельність зайнятого населення у віці 15-70 років, тис. осіб	Кількість внутрішньо переміщених осіб на території, тис. осіб	Навантаження	
				загальне*	економічне**
Україна	41 130	15 610	6 500	158	416
Карпатський регіон	5 960	2 423	912	153	376
області: Закарпатська	1 244	484	380	306	786
Івано-Франківська	1 351	543	70	52	129
Львівська	2 476	1 029	400	162	389
Чернівецька	890	368	62	70	168

* загальне навантаження – кількість внутрішньо переміщених осіб на 1000 наявного населення території перебування переселенців;

** економічне навантаження – кількість внутрішньо переміщених осіб на 1000 зайнятого населення території перебування переселенців.

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України (чисельність населення (за оцінкою) на 1 лютого 2022 року та середня чисельність у січні 2022 року - http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/ds/kn/kn_0122_ue.xls; зайняте населення за регіонами - http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/rp/rp_reg/zn_reg_21_ue.xls)

Саме ці області як прикордонні регіони є головним осередком дислокації вимушених внутрішніх мігрантів і часто розглядаються ними як транзитні території на шляху до виїзду за кордон. Проявом напруженості на регіональних ринках праці є передусім зростання безробіття населення (велика частка переселенців втрачають місце праці або не в змозі продовжувати трудову діяльність), збільшення частки працівників, які перебувають в умовах вимушеної неповної зайнятості, збільшення середньої тривалості пошуку роботи безробітними, посилення навантаження на одне вакантне місце, зниження рівня працевлаштування тощо.

Спостерігається також посилення загального навантаження на соціальну інфраструктуру (заклади освіти, охорони здоров'я, культури, житлово-комунального господарства) та, відповідно, систему соціальних послуг і її інфраструктуру західних регіонів, куди переїхала лівова частка вимушених мігрантів. Соціально-економічна напруженість обумовлена значною мірою особливостями структури внутрішньо переміщених осіб, основу яких складають діти, літні люди, безробітні працездатні

особи або особи, котрі навчаються. Так, згідно з даними Міжнародної організації з міграції, 27,6% домогосподарств вимушених переселенців мають дітей до 5 років, 60,8% – прибули з дітьми віком 5-18 років, у 10,2% домогосподарств є вагітні жінки або ті, хто здійснює грудне вигодовування, у 56,3% домогосподарств є літні люди непрацездатного віку, у 32,1% – особи з хронічними захворюваннями, у 19,5% – неповносправні люди⁹.

Показники щодо обсягу вимушеної міграції та відповідно рівня навантаження на приймаючі регіони дуже динамічні, оскільки частина переселенців виїжджають за кордон – найчастіше через західні кордони України, певний відсоток переїжджає в інші області або повертається на територію попереднього проживання (походження), інші працевлаштовуються і переходять в категорію економічно активного ресурсу. У зв'язку з цим аналізування структурних дисбалансів на регіональних ринках праці потребує чіткого розуміння основних тенденцій розвитку та викликів майбутнього.

Війна призвела й до істотних змін відносно функціонування бізнесу та пропозиції робочих місць на регіональних ринках праці. Передусім йдеться про переведення в режим часткової роботи або взагалі припинення функціонування 85% суб'єктів господарювання, з яких 1% повністю припинили діяльність та не планують відновлення, а також про те, що переважна більшість суб'єктів бізнесу (86%) суттєво втратили або працюють з нижчим рівнем завантаження потужностей, ніж до війни. Тенденції, що вже намітилися та очікуються, обумовлюють подальше зниження рівня ділової активності в країні, а, відтак, призведуть до скорочення робочих місць, посилення працедефіцитної кон'юнктури ринку праці як на територіях, дотичних до воєнних дій, так і в регіонах, що на сьогодні перебувають у відносному тилу, адже знижується купівельна спроможність населення і суб'єктів господарювання, що призводить до втрати замовлень (головного проблемного аспекту в організації виробництва та бізнесу (ця проблема вже зараз актуальна для 50% вітчизняних суб'єктів господарювання)). Однак, іншою суттєвою перешкодою все активніше стає нестача потрібного за професійно-кваліфікаційним рівнем персоналу (17% представників вітчизняного бізнесу бракує працівників, а 15% визначають провідною потребу в збереженні ключових співробітників)¹⁰.

Загрози. Функціонування ринку праці областей Карпатського регіону України в існуючих умовах війни та воєнного стану супроводжується низкою загроз:

- зростання рівня безробіття, погіршення матеріального стану населення та зниження рівня його купівельної спроможності, звуження внутрішнього ринку. Цьому сприяє скорочення кількості вакансій на ринку праці. У перші тижні війни кількість нових вакансій на ринку праці, особливо у великих містах (м. Львів), скоротилася на близько 45 %, нових резюме – на 51 %, а відправлених резюме – на 39 %. Як наслідок,

⁹ Ukraine – IDP figures: General Population Survey (9-16 March 2022). International Organization for Migration. URL:

https://displacement.iom.int/sites/default/files/public/reports/IOM%20IDP%20Estimates%20UKR%2016MAR2022_0.pdf

¹⁰ Діагностування стану українського бізнесу під час повномасштабної війни Росії з Україною : Аналітичний звіт Gradus Research Company. URL : https://gradus.app/documents/188/BusinessInWar_Gradus_KSE_Report_30032022_ua.pdf.

відбулося зростання кількості кандидатів у розрахунку на одне вакантне робоче місце до 9 у м. Львові, 12 у м. Івано-Франківськ, 14 у м. Ужгород¹¹;

- посилення навантаження на соціальну інфраструктуру у зв'язку з необхідністю соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб. До цього призводить невисокий рівень забезпечення роботою таких осіб, у тому числі тих, що звернулися до місцевих центрів зайнятості з метою працевлаштування. Середній відсоток працевлаштування на Львівщині та на Закарпатті становить лише 10-11 %¹²;

- зростання навантаження на внутрішній ринок праці та зростання пропозиції робочої сили у приймаючих регіонах у підсумку збільшення чисельності внутрішньо переміщених осіб, що особливо деформує кон'юнктурні характеристики ринків праці у регіонах, які й до того характеризувалися як такі, що мають обмежену чисельність робочих місць (з-поміж західних областей це в тому числі стосується Закарпатської, Чернівецької, Івано-Франківської, а також віддалених і гірських районів Львівщини);

- послаблення кадрового ресурсу суб'єктів господарювання та виникнення дефіциту окремих фахівців, зокрема в сферах торгівлі, логістики, фармацевтики¹³;

- наявність тенденції до подальшої релокації бізнесу та висококваліфікованих фахівців зі західних областей України за кордон, зокрема після зняття відповідних обмежень по завершенні війни (або принаймні її активної фази). Вже на сьогодні у низці країн ЄС істотно спрощено умови працевлаштування та перереєстрації бізнесу, зокрема у Польщі впроваджено ініціативи з пільг відносно легалізації проживання (до 18 місяців включно з доступом до системи охорони здоров'я і безкоштовним навчанням дітей) та працевлаштування (лише на підставі повідомлення з реєстрацією у Бюро праці та з отриманням фахової професійної підготовки і консультацій)¹⁴.

Можливості. Відтак, державна політика регулювання ринку праці на загал та регіональні владні ініціативи зокрема слід спрямовувати на збалансування ринку праці та нівелювання цих та інших, включно з пов'язаними із ними, ризиків і загроз. При цьому доцільно використати й низку позитивних тенденцій, а також можливостей у ситуації, що склалася й продовжує розвиватися. Йдеться про:

- активну міграцію до західних регіонів країни ІТ-фахівців, збільшення чисельності ІТ-кластерів, перетворення міст Львова, Ужгорода, Івано-Франківська на потужні інформаційно-технологічні хаби. Якщо до війни у м. Львові працювало близько 30 тис. ІТ-фахівців, то зараз їх чисельність налічує 70-100 тис. осіб, що становить понад третину всього українського ІТ та у півтора-два рази більше, ніж працювало до війни у таких містах – головних ІТ-центрах України, як Київ, Харків. Збільшилася й кількість ІТ-компаній Львова до понад 500 од.¹⁵.

¹¹ Що відбувається на ринку праці під час війни: URL : <https://thepoint.rabota.ua/scho-vidbuvayetsya-na-rynku-pratsi-pid-chas-viyny/>.

¹² Найбільше переселенців працевлаштовано у Львові. URL : <https://lviv.dcz.gov.ua/novyna/naybilshe-pereselenciv-pracevlashtovano-u-lvovi>.

¹³ Вакансії для переселенців: кого шукають роботодавці у Львові. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2022/04/6/685310/>.

¹⁴ Релокація бізнесу з України до Польщі. URL : <https://www.crowe.com/ua/crowemikhailenko/news/relocation-of-business-from-ukraine-to-poland>.

¹⁵ ІТ-компанії витратили на переїзд до Львова понад \$40 млн. Місто перетворилося в головний технологічний хаб. Який економічний ефект? URL : <https://forbes.ua/innovations/lviv-stav-golovnim-it-khabom-ukraini-skilki-tam-zaraz-aytishnikiv-ta-yakiy-ekonomichniy-efekt-tse-mae-29032022-5137>.

Крім того, попри воєнні дії не знижується й загальна ділова активність в ІТ-індустрії, що сприяє повноцінному використанню кадрового потенціалу, у т. ч. за його істотного зростання. За експертними даними, в умовах війни 98 % компаній зберегли ділову активність, близько 42 % – мають аналогічний рівень завантаженості, а близько 6 % – отримують більший обсяг замовлень. Подальшому зростанню виробничих потужностей та ефективному використанню економічного потенціалу галузі сприяє й забезпечення західних регіонів України станціями *Starlink* та доступом до супутникового Інтернету;

- переїзд до західних регіонів України фахівців високого рівня кваліфікації та дефіцитних кадрів. При тому такі особи активно шукають роботу. Так, у Львівській області близько 25 % пошукачів роботи є саме переселенцями, а більшість з них – дефіцитними для регіону фахівцями (технологи, менеджери середньо і вищої ланок, фахівці зі закупівель, аналітики, які мають досвід роботи на великих підприємствах)¹⁶. Однак, проблемою залишається можливість працевлаштування фахівців безпосередньо за фахом, а також на відповідний рівень посади в системі менеджменту бізнесу та/чи некомерційних структур. Це посилює дисбаланси на регіональних ринках праці, коли фахівці з вищою кваліфікацією зайняті на робочих місцях, де потребується кваліфікація нижчого рівня;

- активізація діяльності владних структур, а також суб'єктів інфраструктури ринку праці відносно забезпечення зайнятостю внутрішньо переміщених осіб. Так, лише у Львові створено понад 1,5 тис. вакансій безпосередньо для внутрішньо переміщених осіб (інженери комунальних служб, паркувальники, пекарі, працівники сфери громадського обслуговування та системи споживчих послуг). Для належної координації такої роботи відкрито Центр підтримки вимушено переміщених українців та запущено чат-бот зі пропозиціями вакансій¹⁷. Приблизно таку ж кількість громадян – переселенців за час війни вже забезпечено роботою, а саме за приблизно такою структурою зайнятості: 20 % – оператори та складальники устаткування і машин, 17 % – робітники сфери торгівлі та побутових послуг, 12 % – кваліфіковані робітники з інструментом, 11 % – законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери, 10 % – фахівці, 9 % – професіонали, 6,5 % – робітники найпростіших професій, 6 % – особи без професії, 4 % – технічні службовці, 1 % – кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства¹⁸.

Зазначене актуалізує завдання пошуку можливих шляхів збалансування ринку праці, удосконалення системи соціального захисту безробітних, сприяння зайнятості населення, особливо в тих галузях, які працюють на відбудову втрачених житлових комплексів, критичної інфраструктури, об'єктів гуманітарної сфери, а також тих, що обслуговують ВПК для зміцнення національної безпеки. Однак ці виклики виходять за рамки лише внутрішніх інтересів України, так як зачіпають і зовнішні вектори розвитку.

¹⁶ На захід України з «гарячих» міст переїхали дефіцитні фахівці. Як це використовує місцевий бізнес. URL : <https://forbes.ua/inside/na-zakhid-ukraini-z-garyachikh-mist-pereikhali-defitsitni-fakhivtsi-yak-tse-vikoristovue-mistseviy-biznes-07042022-5322>.

¹⁷ Львів пропонує переселенцям 1,5 тисячі вакансій. URL : https://tvoemisto.tv/news/lviv_proponuie_pereselentsyam_15_tysyachi_vakansiy_129619.html.

¹⁸ За час війни на Львівщині роботою забезпечили понад 500 осіб, в тому числі переселенців. URL : <https://loda.gov.ua/news?id=66573>.

Заходи влади щодо стабілізації ситуації на ринку праці в умовах війни. В умовах дії воєнного стану вищими органами державної влади вжито низку заходів зі стабілізації ситуації на ринку праці України та нівелювання низки ризиків і загроз. Зокрема, прийнято:

- Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. № 2136-IX;

постанови Кабінету Міністрів України:

- «Деякі питання оплати праці працівників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, що фінансуються або дотуються з бюджету, в умовах воєнного стану» від 07.03.2022 р. № 221;

- «Деякі питання реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, нарахування та виплати допомоги по безробіттю на період дії воєнного стану» від 19.03.2022 р. № 334.

- «Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні» від 20.03.2022 р. № 331, що сприяє забезпеченню роботою максимальної кількості громадян у регіонах, де немає активних бойових дій, створенню нових секторальних і географічних векторів працевлаштування в Україні.

Найважливіші зміни на період дії воєнного стану, закріплені переліченими нормативно-правовими актами, стосуються: (1) запровадження щорічної основної оплачуваної *відпустки усім працівникам тривалістю 24 календарні дні*; (2) *розширення автономії роботодавців у прийнятті рішень* щодо укладення трудових договорів (у т. ч. строкові трудових договорів у період дії воєнного стану або на період заміщення тимчасово відсутнього працівника для оперативного усунення кадрового дефіциту), зміни істотних умов праці, обліку часу роботи та часу відпочинку, організації кадрової роботи тощо; (3) *надання права керівникам державних органів, підприємств, установ та організацій, що фінансуються або дотуються з бюджету, в межах фонду заробітної плати, передбаченого у кошторисі, самостійно визначати розмір оплати часу простою працівників*, але не нижче від двох третин тарифної ставки встановленого працівникові тарифного розряду (посадового окладу); (4) забезпечення можливості подання заяви про надання статусу безробітного, про призначення допомоги по безробіттю та про припинення реєстрації безробітного засобами мобільного додатку Порталу Дія; (5) гарантування роботодавцям компенсації витрат на оплату праці у розмірі 6500 гривень щомісяця за кожен працівника, за яку сплачується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, на період воєнного часу та протягом 30 календарних днів після його скасування або припинення.

На рівні регіонів України також приймаються важливі ініціативи та заходи, які спрощують відносини у сфері праці на період дії воєнного стану. Так, зокрема, у Львівській області організовано *телеграм-канал* Львівської обласної служби зайнятості, *месенджер* та *профілі* у соціальних мережах, де можна отримати консультації з питань роботи обласної служби зайнятості, можливостей працевлаштування, реєстрації клієнтів та отримання статусу безробітного,

ознайомитись з актуальною інформацією про наявність вільних робочих місць і вакантних посад у регіоні.

Рекомендації. Стабілізація ринку праці областей Карпатського регіону України в умовах війни, як і його післявоєнне відновлення може відбуватися за трьома найбільш імовірними сценаріями: 1) *песимістичний*: відставання рівня розвитку від стандартів країн ЄС із колосальним «вимиванням» людського ресурсу, тінізацією зайнятості, погіршенням якості робочих місць; 2) *реалістичний*: конвергенція з ринками праці основних країн-реципієнтів української робочої сили на основі проактивної політики зайнятості; 3) *оптимістичний*: стрімке зростання конкурентоспроможності національного ринку праці внаслідок «економічного стрибка» у період післявоєнного відновлення держави. Третій сценарій має достатньо виразні перспективи за умови стратегічної зорієнтованості України на залучення саме новітніх технологій з Європи, які залучатимуться як для відбудови зруйнованої інфраструктури, так і для модернізації промисловості, неоіндустріалізації, розвитку нових галузей машинобудування, електроніки, ВПК¹⁹. «Економічне диво» за оптимістичних перспектив може бути досягнуте завдяки швидким темпам соціально-економічного та технологічного прогресу, впровадженню високотехнологічних інновацій у реальний сектор економіки, інтеграції діяльності в системі «державна – наука – промисловість», шляхом створення нових високооплачуваних робочих місць, а також трансформації міграційних ризиків у позитивні міграційні ефекти²⁰. Основою такого «стрибка» мають стати гнучкий конкурентоспроможний ринок праці та ефективна політика зайнятості в контексті післявоєнної реальності суспільного розвитку.

Однак, вже на нині ключовими тактичними владними орієнтирами зі стабілізації внутрішнього ринку праці мають стати:

- забезпечення зростання мобільності робочої сили, що сприятиме покращенню адаптивності внутрішньо переміщених осіб та інших категорій населення до змін на ринку праці. Трудова і соціальна мобільність визначають якісні характеристики робочої сили, її потенційну здатність до зміни функцій у виробництві матеріальних і нематеріальних благ, готовність до професійно-кваліфікаційного зростання, освоєння нових професій, адаптації в динамічних умовах, у тому числі «міграції» бізнесу та функціонування підприємств, переміщених із небезпечних територій. Розвитку трудової мобільності сприяє бюджетно-грантова підтримка заходів спеціалізованих громадських організацій, консалтингових та рекрутингових агентств, закладів освіти та організацій з управління персоналом у сфері підготовки, перепідготовки, фахової адаптації кадрів;

- навчання (у т. ч. зі залученням для виконання цих цілей волонтерів) найбільш конкурентним професіям переміщених у західні області країни осіб аби забезпечити вищий рівень їх зайнятості, асиміляції на території перебування, зниження рівня навантаження на соціальну інфраструктуру та систему соціальних послуг. Цьому також сприятиме виділення коштів на підготовку та перепідготовку осіб-переселенців, а також створення (об'єднаними силами представників місцевої влади та суб'єктів

¹⁹ Борщевський В. «Європейський Китай»: якою може стати економіка України після війни. URL : <https://zahid.espresso.tv/evropeyskiy-kitay-yakoyu-mozhe-stati-ekonomika-ukraini-pislya-viyni>.

²⁰ Мульська О. Міграційні ризики та загрози стабільного розвитку національної економіки як стратегічні об'єкти політики регулювання. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 2. С. 34-43.

господарювання) пулу вакансій для переселенців з метою сприяння їх працевлаштуванню й адаптації;

- запуск механізмів реверсної трудової міграції, а також релокації бізнесу за кордон, шляхом стимулювання підприємницької та інвестиційної активності реемігрантів;

- з метою асиміляції внутрішньо переміщених осіб, раціонального та ефективного використання їх потенціалу перспективним може стати виділення (допомога в придбанні, винаймі) таким особам житла на території сільських поселень, в малих містах. Таким чином можна знизити рівень навантаження на систему розміщення переселенців, покращити забезпеченість людським і кадровим ресурсом менш економічно розвинених територій, диверсифікувати попит і пропозицію робочої сили в регіоні;

- використання потенціалу бізнесу, який релокалізується на території західних областей країни, в якості додаткової пропозиції нових робочих місць для внутрішньо переміщених осіб, а також інших незайнятих громадян;

- відкриття нових індустріальних парків з метою алокації нових бізнесів (головно суб'єктів реального сектора економіки) та зростання масштабів діяльності вже переміщених виробництв, що забезпечить створення нових робочих місць, зростання попиту на працю, збільшення місткості внутрірегіональних ринків праці, вирівнювання їх структурних диспропорцій як за обсягами попиту і пропозиції праці, так і в структурних аспектах, у т. ч. професійно-кваліфікаційних;

- активізація діяльності центрів підтримки підприємництва, а також консалтингових структур (за бюджетно-грантової підтримки) у напрямі підтримки підприємницьких ініціатив внутрішньо переміщених осіб, започаткування ними власних приватних бізнесів, створення суб'єктів малого бізнесу на теренах західних областей країни;

- здійснення заходів, орієнтованих на підтримку ЗВО та ЗПТО, які забезпечують підготовку фахівців, потреба на які зростає у повоєнний час, а також створення умов для розвитку системи підготовки і перепідготовки відповідних кадрів. Йдеться передусім про такі спеціальності, як професійні військові, психологи, лікарі та інші працівники сфер медицини, реабілітації пацієнтів, будівництва й архітектури, енергетики, оборонної промисловості.

Реалізація зазначених ініціатив потребує прийняття та реалізації комплексної програми стабілізації та розвитку ринку праці регіону в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення зі заходами підтримки суб'єктів господарювання та допомоги внутрішньо переміщеним особам і особам, які втратили зайнятість, з різними «пакетами» підтримки – базовими (забезпечення житлом, роботою, освітніми, медичними, соціальними та іншими послугами) і спеціальними (забезпечення особливих потреб переселенців та адресної соціальної допомоги). Подібні практики мають адаптовуватися до потреб кожного регіону і соціального портрету переміщених осіб.

2. Ризики і можливості формування особливих умов ведення бізнесу в Україні в умовах воєнного часу

Російська військова агресія проти України значно послабила вітчизняну економічну динаміку. За прогнозами Міжнародного валютного фонду через повномасштабне вторгнення Росії ВВП України може скоротиться на 10-35%²¹, а за оцінками Світового банку – на 45,1% у 2022 р.²² За підрахунками Національного банку, під час війни економіка України втрачає 50% «невиробленого» ВВП (тобто кожен тиждень коштує національній економіці понад 50 млрд грн, і це не враховуючи втрат від руйнувань). Натомість, якщо війна триватиме до кінця року, 90% українців (згідно із прогнозами ООН) можуть зіткнутися з бідністю та крайньою економічною вразливістю (у довоєнний час за межею бідності знаходилося лише 2% населення України)²³. При цьому ці загрозливі прогнози є попередніми та можуть бути переглянуті у сторону збільшення, адже сьогодні достеменно не відомими є тривалість та інтенсивність бойових дій. Натомість подіємо позицію численних експертів та аналітиків щодо того, що одним із головних «активаторів» для відновлення України є розвиток бізнесу.

Сучасні умови ведення бізнесу в Україні. В умовах війни значно постраждав український бізнес. Зокрема, за оцінкою експертів Gradus та KUS Business до режиму часткової роботи або взагалі до припинення функціонування нині вдалося до 85% бізнесу, серед яких 1% припинили діяльність та не планують відновлення, а 35% призупинили діяльність, чекаючи закінчення війни (за іншими оцінками таких підприємств 27,7%²⁴). Крім того, 86% підприємств працюють з меншою завантаженістю, порівнюючи з довоєнним часом, а 33% підприємств не мають можливості виплатити заробітну плату працівникам (за оцінками інших аналітиків – 38%, і ще 38% працівників відправлено у відпустку²⁵), 29% – не можуть оплатити

²¹ Рихліцький В. Бізнес в умовах війни: хто зазнав найбільших втрат та як відновлюються підприємства. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/>; Ланда В., Красніков Д. Біженці, зруйнована інфраструктура, втрати ВВП Росії. Місяць війни в цифрах від Forbes. URL: <https://forbes.ua/inside/misyats-viyeni-24032022-4975>.

²² Війна скоротить ВВП України на 45%, – прогнозує Світовий банк. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/04/11/83570257/>

²³ ООН прогнозує збіднення 90% населення України в разі тривалої війни. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/16/684111/>

²⁴ Тарасовський Ю. Малий та середній бізнес за місяць втратив \$80 млрд. Як підприємці працюють в умовах війни. URL: <https://forbes.ua/news/maliy-ta-seredniy-biznes-za-misyats-vtrativ-cherez-viyu-80-mlrd-yaki-problemi-ta-ochikuvannya-pidpriemstv-25032022-5015>

²⁵ Там само.

послуги постачальників²⁶. Частка персоналу вітчизняних підприємств, що була скорочена у перший місяць війни – 21%²⁷.

Не втішними є й очікування вітчизняного бізнесу щодо власної діяльності у 2022 р. Так, лише 17% підприємств сподіваються принаймні зберегти обсяги продажів на рівні попереднього року (у цьому контексті більш позитивними є очікування малого бізнесу, порівняно із середнім). Натомість 34% підприємств не бачать можливостей для отримання суттєвих обсягів діяльності в поточному році²⁸. Найбільше постраждали ті галузі, в яких неможлива дистанційна робота – авіаційні та морські перевезення, поштово-кур'єрська діяльність, сфера страхування, де бізнес працює безпосередньо зі споживачами. У складних умовах опинилися й аграрні підприємства, чий бізнес прив'язаний до конкретної території, а роботи в полі чи на фермі не можливо відкласти на невизначений термін або перенести. Загалом, основні проблеми, з якими зіткнувся вітчизняний бізнес в нинішніх умовах, – це нестача замовлень, проблеми з логістикою та брак сировини²⁹. При чому, це стосується й підприємств, які працюють відносно далеко від місць ведення активних бойових дій.

Загалом Міністерство економіки України оцінює втрати вітчизняних підприємств та організацій в перший місяць війни у 80 млрд дол. США³⁰. До прикладу, аналітики Advanter Group оцінюють прямі поточні втрати малого та середнього бізнесу у перші два тижні війни у 30-60 млрд дол. США³¹. Внаслідок зниження ділової активності бізнесу скорочення вітчизняного ВВП у 2022 р. може становити 21%³².

В умовах воєнного сьогодення, зупинка або значне згортання активності більшості видів економічної діяльності, руйнування виробничих та інфраструктурних об'єктів, вимушене переміщення громадян України у напрямку безпечних місць перебування із одночасним зростанням рівня безробіття у країні, а також загроза глобальної продовольчої кризи у випадку зриву посівної кампанії, стали одними із найбільш актуальних викликів, які потребують невідкладної реакції та підтримки з боку української держави.

Прямі збитки для інфраструктури України (без урахування втрат економічного зростання) за оцінками Міністерства економіки сягнули щонайменше 100 млрд доларів США або 3 трлн гривень. Також, відповідно до розрахунків Національного банку

²⁶ Київська школи економіки. Діагностування стану українського бізнесу під час повномасштабної війни Росії з Україною: аналітичний звіт. URL: https://gradus.app/documents/188/BusinessInWar_Gradus_KSE_Report_30032022_ua.pdf?fbclid=IwAR3wgZweIFIJ3vRTrxgOoY2YqEgTLEHpf_2LkdKlgPL18ZBC_ROwX6sor8g

²⁷ Тарасовський Ю. Малий та середній бізнес за місяць втратив \$80 млрд. Як підприємці працюють в умовах війни. URL: <https://forbes.ua/news/maliy-ta-seredniy-biznes-za-misyats-vtrativ-cherez-viynu-80-mlrd-yaki-problemi-ta-ochikuvannya-pidpriemstv-25032022-5015>

²⁸ Там само.

²⁹ Київська школи економіки. Діагностування стану українського бізнесу під час повномасштабної війни Росії з Україною: аналітичний звіт. URL: https://gradus.app/documents/188/BusinessInWar_Gradus_KSE_Report_30032022_ua.pdf?fbclid=IwAR3wgZweIFIJ3vRTrxgOoY2YqEgTLEHpf_2LkdKlgPL18ZBC_ROwX6sor8g

³⁰ Свириденко Ю. Одноразові втрати України від війни склали майже 565 мільярдів доларів. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ekonomichni-vtraty-ukrainy-vd-viiny/31774336.html>

³¹ Офіційний сайт консалтингової компанії Advanter Group. URL: <https://advanter.ua/>.

³² Тарасовський Ю. Малий та середній бізнес за місяць втратив \$80 млрд. Як підприємці працюють в умовах війни. URL: <https://forbes.ua/news/maliy-ta-seredniy-biznes-za-misyats-vtrativ-cherez-viynu-80-mlrd-yaki-problemi-ta-ochikuvannya-pidpriemstv-25032022-5015>.

України (НБУ), економіка України в період воєнного стану за кожен тиждень бойових дій втрачає понад 1,7 млрд доларів США або 50 млрд гривень.

За даними дослідження консалтингової компанії Advanter Group, в Україні станом на 13.03.2022 р. не функцінувало майже 86,5% підприємств малого та середнього бізнесу, 5,8% підприємств працювали частково, 5,85% підприємств зменшили обсяги робіт, і лише у 1,9% підприємств обсяги діяльності практично не змінилися. Проведене через місяць бойових дій дослідження цієї ж компанії, засвідчило активізацію процесу адаптації підприємств малого та середнього бізнесу до умов воєнного стану, зокрема: до майже 56% знизилася кількість непрацюючих підприємств; натомість в більш ніж 3 рази (до 19,1%) зросла кількість підприємств, які частково відновили своє функціонування, а також з'явилися частина підприємств, які наростили обсяги робіт – 8,5% (з них 3,8% більш ніж на +40%) (рис. 1).

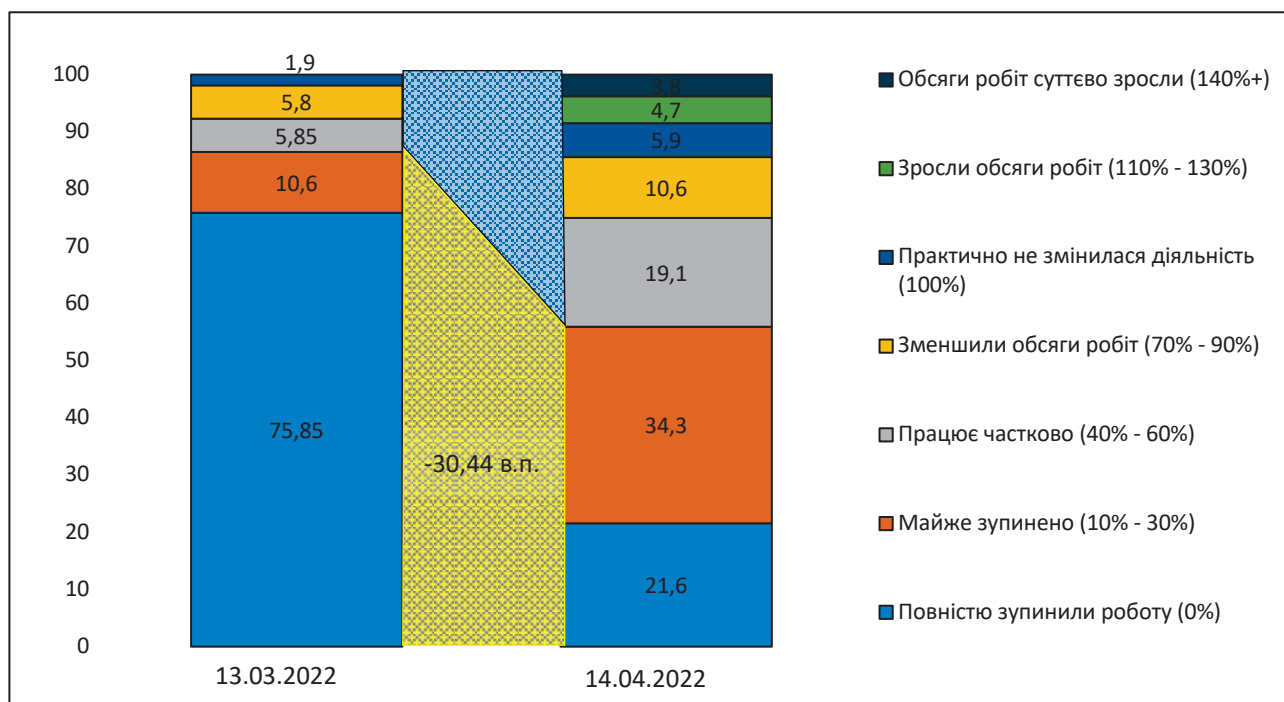

Рис. 1. Стан активності бізнесу в Україні в період бойових дій станом на 13.03 та 14.04.2022 р.³³

Порятунок підприємницького потенціалу, особливо виробничого, критично необхідний не лише для підтримки та післявоєнного відновлення економіки України, але й для збереження робочих місць та купівельної спроможності населення нашої країни. Програма релокації (переміщення) підприємств із зони бойових дій у більш безпечні, переважно західні регіони України, запроваджена наказом Мінекономіки від 07.03.2022. р. № 391-22, стала одним із важливих кроків державного керівництва, направлених на допомогу в порятунку підприємницького потенціалу. Підприємства будь якого розміру, що перебувають у зоні ризику в зв'язку з бойовими діями, можуть безкоштовно перевезти майно та продовжити своє функціонування у одній із дев'яти областей – Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській,

³³ Побудовано за даними: Advanter Group. Дослідження. Режим доступу: URL:// <https://advanter.ua/#cta>

Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій та Чернівецькій. Також, КМУ розпорядженням від 25.03.2022 р. №246-р було затверджено План невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію.

Станом на 20 квітня 2022 р., Міністерством економіки України було отримано 2054 заявки на переміщення із зони бойових дій, з них 2035 опрацьовані. 312 підприємств повністю завершили релокацію виробничих потужностей із зони бойових дій, з них 195 відновили своє функціонування на нових місцях, а для 532 підприємств знайдено обладнання майданчики і вони передані на транспортування службам «Укрзалізниці» та «Укрпошти».

Таблиця 3

**Релокація підприємств із зони бойових дій у більш безпечні регіони України
в 2022 р.***

Регіон (область) релокації		Кількість заявок, од.	Опрацьовано, од.	Переїхало підприємств, од.	Розпочали роботу, од.	Сфери економічної діяльності підприємств	Регіон розміщення до релокації	Питома вага релокованих підприємств у загальній кількості підприємств, %
1	Львівська	412	410	93	39	металообробка, машинобудування, легка промисловість, медичні та фармацевтичні компанії, IT-галузь.	Харківська, Запорізька, Сумська, Чернігівська, Київська, Донецька.	0,4428
2	Івано-Франківська	98	95	28	23	легка та меблева промисловість, IT-послуги, металообробка.	Харківська, Запорізька, Київська, Донецька.	0,3435
3	Волинська	12	8	7	5	легка та харчова промисловість, IT-галузь.	Київська, Харківська, Житомирська	0,0991
4	Рівненська	589	578	21	16	легка та харчова промисловість, сфера торгівлі, деревообробна та меблева промисловості.	Київська, Харківська, Донецька, Чернігівська	0,3476
5	Тернопільська	131	131	24	18	легка, машинобудівна, металообробна та харчова промисловість, IT-галузь.	Запорізька, Сумська, Чернігівська, Київська, Донецька, Луганська.	0,4652

Регіон (область) релокації		Кількість заявок, од.	Опрацьовано, од.	Переїхало підприємств, од.	Розпочали роботу, од.	Сфери економічної діяльності підприємств	Регіон розміщення до релокації	Питома вага релокованих підприємств у загальній кількості підприємств, %
6	Чернівецька	45	44	23	16	ІТ-галузь, виробництво електродвигунів і високовольтного обладнання, легка, харчова та хімічна промисловість.	Запорізька, Київська, Дніпропетровська, Харківська.	0,544
7	Хмельницька	170	170	19	15	машинобудування та металообробка, меблева, хімічна, легка та харчова промисловості.	Запорізька, Київська, Донецька, Харківська.	0,2476
8	Закарпатська	500	500	81	54	меблева, легка та харчова промисловості, радіоелектроніка та ІТ-галузь.	Харківська, Запорізька, Сумська, Чернігівська, Київська, Донецька.	1,2025
9	Вінницька	97	91	16	9	харчова промисловість, виробництво холодильного та вентиляційного обладнання, металообробка та машинобудування, виробництво медичного обладнання.	Харківська, Дніпропетровська, Донецька, Херсонська, Київська.	0,162

* складено на основі повідомлень обласних військових адміністрацій (ОВА) визначених 9 областей.

Зокрема, за даними ОВА дев'яти визначених державою регіонів для релокації, найбільшу кількість заявок на переїзд отримали Рівненська та Закарпатська ОВА – 589 та 500 відповідно, які були практично повністю опрацьовані, що дозволило провести переміщення на територію цих областей 21 та 81 підприємство відповідно. У Львівській області, де було опрацьовано 410 заявок на переїзд, станом на 20.04.2022 р. вдалося розмістити найбільшу кількість підприємств (91) з-поміж дев'яти визначених державою регіонів, 39 з яких вже розпочали своє функціонування. Волинська та Чернівецька області, незважаючи на найнижчу кількість отриманих і опрацьованих заявок на переїзд (12 та 45 відповідно), продемонстрували найвищу ефективність їх реалізації – 58% та 51% опрацьованих заявок відповідно завершилися успішним переміщенням підприємств на територію цих областей. Натомість, Івано-Франківська та Хмельницька області відзначилися найвищою з-поміж інших областей питомою

вагою переміщених підприємств, що розпочали своє функціонування – 82% та 79% відповідно.

На території Львівської, Закарпатської та Тернопільської областей переїхали підприємства з 6-ти різних областей де відбувалися чи досі тривають бойові дії, а Вінницької області – 5-ти областей. Серед найбільш поширених сфер економічної діяльності підприємств, які здійснювали релокацію до більш безпечних областей, варто відзначити ІТ-послуги, харчову та легку промисловість, машинобудування та металообробку, а також виробництво медичного обладнання.

Найбільш вагома частка релокованих підприємств у загальній кількості зареєстрованих підприємств у аналізованому періоді спостерігалася у Закарпатській області (+1,2%), що пов'язано з однією найвищих кількостей підприємств (81 од.), що переїхали на територію області при відносно низькій кількості зареєстрованих підприємств (6655 од.). Загалом, варто відзначити тенденцію до переміщення підприємств із найбільш економічно активних регіонів, на території яких відбувалися/відбуваються бойові дії або межують із такими територіями, до регіонів із значно нижчим рівнем економічної активності (за виключенням Львівської області), що дозволяє не тільки зберегти економічний потенціал держави в умовах воєнного стану, але й відчутно поживавити економічну активність у менш розвинутих регіонах (рис. 2).

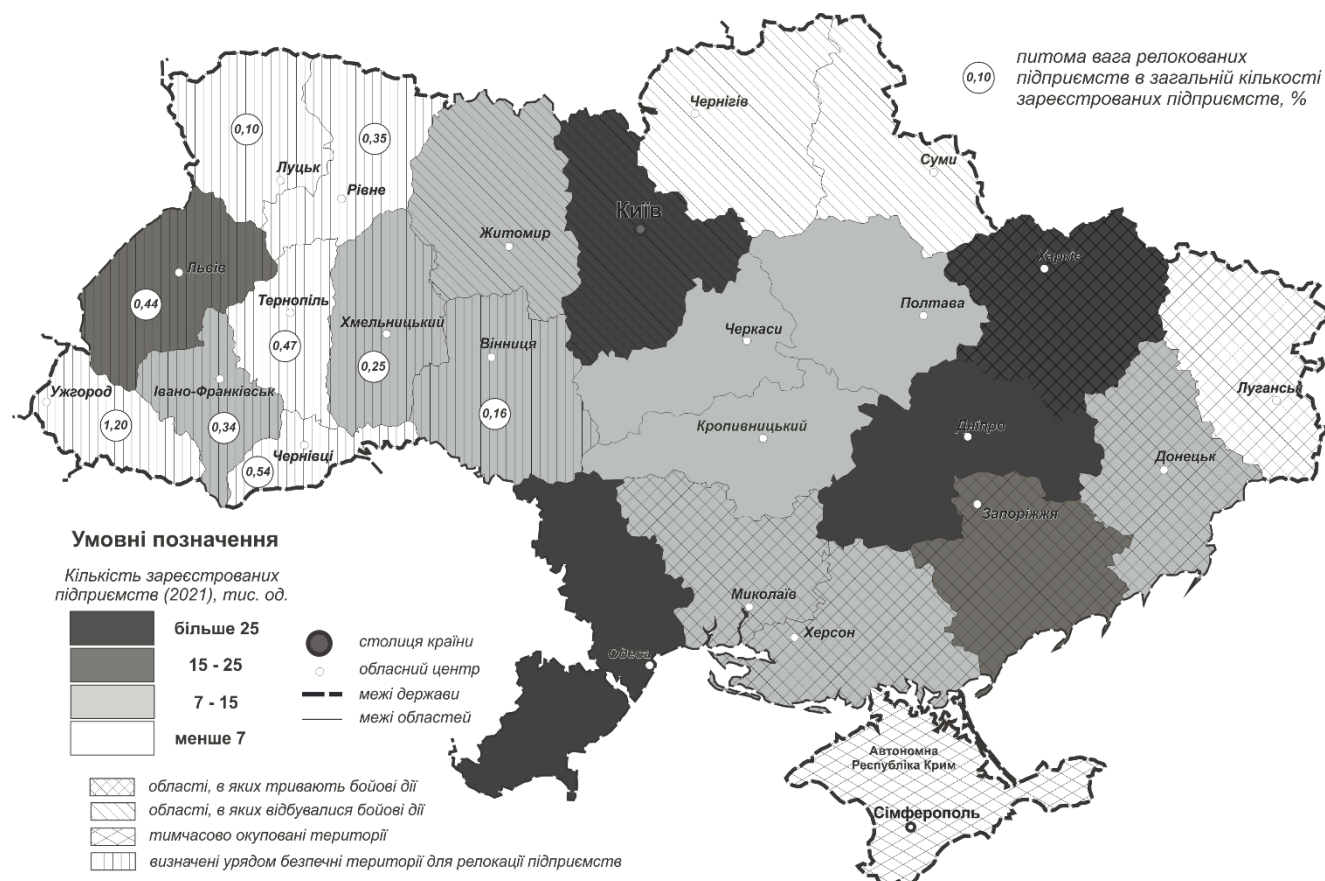

Рис. 2. Релокація підприємств із зони бойових дій у більш безпечні регіони України в 2022 р.

Оскільки є значні ризики, що в короткостроковому періоді бойові дії не

закінчатися, важливо вибудувати політику, спрямовану на забезпечення стійкості економіки та збереження економічного потенціалу держави в умовах воєнного стану.

На наш погляд, основними загрозами, які значно ускладнюють процес забезпечення стійкості економіки та збереження економічного потенціалу держави в умовах воєнного стану є:

- порушення внутрішніх та міжрегіональних економічних зв'язків;
- блокування та порушення логістики постачання та/чи збуту;
- втрати трудового потенціалу через продовження відпливу людей із країни;
- відсутність достатньої кількості облаштованих майданчиків для розміщення підприємств;
- ускладнене одночасне переміщення та розселення значної кількості працівників разом із забезпеченням їх базовими соціальними послугами;
- відсутність або проблемне підключення до необхідних інженерних мереж для забезпечення функціонування підприємств;
- ускладнена логістика та довготривале перевезення промислового обладнання у місця релокації;
- відсутність або нестача кваліфікованих спеціалістів для проведення монтажу/демонтажу складного промислового обладнання (в т.ч. іноземного виробництва).

Реалії сьогодення ставлять перед бізнесом та владою низку викликів та завдань, ключовим з яких є функціонування підприємств в умовах бойових дій. Бізнес має відновлювати роботу – це запорука наповнення державного бюджету, збереження платоспроможності населення, посилення економічної стійкості держави, а відтак, і її здатності ефективно протистояти агресору (рис. 3).

Рис. 3. Можливості для суб'єктів економіки в контексті формування особливих умов ведення бізнесу в Україні в умовах воєнного часу

З огляду на зазначене у перший місяць війни парламентом та урядом України було запроваджено низку ініціатив, спрямованих на підтримку бізнесу в особливий період. Зокрема, це дерегуляція та послаблення вимог щодо ведення бізнесу, пільгове кредитування, можливість релокації з територій, де ведуться активні бойові дії та ін., що дозволить бізнесу продовжувати функціонування (табл. 4).

Ризики формування особливих умов ведення бізнесу в Україні в умовах воєнного часу

Особливі умови / можливості ведення бізнесу	Ризики формування особливих умов ведення бізнесу
Релокація бізнесу	Мікрорівень (бізнес): 1. Дороговартість, юридична і технічна складність процедури релокації. 2. Втрата ресурсів, товарів, основних фондів; витрати на релокацію. 3. Обмеження мобільності для окремих видів бізнесу, їх територіальна «прив'язка» (насамперед логістичні підприємства). 4. Труднощі із підбором площ для розміщення виробництва; ймовірна дороговартість оренди в дислокації. 5. Труднощі з підбором кваліфікованого персоналу у місцях дислокації після переїзду, особливості володіти спеціальними навичками та вміннями. Ба більше, існує загроза настання дефіциту частина населення виїхала за кордон країни, сотні тисяч людей вступають до Збройних сил займаються гуманітарними перевезеннями та постачанням армії. Усі вони «пішли» з ринку праці. 6. Труднощі із переміщенням та розселенням персоналу у місці нової дислокації. 7. Втрата партнерів, постачальників сировини і матеріалів тощо; необхідність пошуку нових партнерів потребує додаткових фінансових витрат та деякого часу і, серед іншого, може загрожувати « Мезо- та макрорівень (регіони та держава): 1. Відсутність/утруднення логістичної можливості релокації бізнесу із зон ведення активних бойових дій персоналу, водіїв та залізничників при здійсненні релокаційних процедур. 2. Втрати податкових надходжень місцевих бюджетів у регіонах, з яких релоковано бізнес, унаслідок нагромадження податкового боргу. 3. Зростання частки підприємств, що релокуються за кордон (за оцінками аналітиків Advanter³⁴ підприємств здійснюють релокацію повністю або переважно за кордон), а відтак, повна втрата підприємств. 4. Загроза дисбалансу бюджетів у різних регіонах країни. 5. Посилення негативного впливу на сталий розвиток території, з якої релокується бізнес, наприклад інвентаризації викидів забруднюючих речовин підприємствами; посилення екологічних загроз бізнесу після переїзду.

³⁴ Advanter Group. Дослідження українського бізнесу під час військових дій. URL: <https://drive.google.com/file/d/1E8OhW...>

Мікрорівень (бізнес):

1. Незаконне призначення позапланових та фактичних перевірок унаслідок неправомірного заборону відновлення перевірок в окремих сферах за наявності загрози правам, законним інтересам, навколишнього природного середовища, забезпеченню безпеки держави; некоректне визначення підприємств.

Мезо- та макрорівень (регіони та держава):

1. Істотне збільшення бюджетного дефіциту унаслідок звуження податкової бази, нагромадження боргів:
 - у зв'язку з бойовими діями та інтенсивним переміщенням населення понад половину території в зоні ризику (наприклад, у 2021 р. малий та середній бізнес забезпечив 54,2 % податків з визначених підприємств були розміщені у регіонах, де нині ведуться бойові дії);
 - діючі підприємства відповідно до ст. 69.1 Податкового кодексу України мають право на звільнення від зборів, якщо у таких підприємств немає можливості своєчасної сплатити податків;
 - вичерпано потенціал сплати бізнесом авансових платежів. Насамперед мова йде про підприємства, завдяки авансовим внескам яких (у лютому) було забезпечено приріст податкових надходжень порівняно із березнем 2021 р.

Загалом, у 2021 р. великі платники податків забезпечили 45,8 % податкових платежів до державного бюджету, значна частина цього потенціалу втрачена, адже основна кількість зазначених підприємств розташована в зоні бойових дій. В цих умовах, за оцінками різних аналітиків, у березні-квітні 2022 р. втрата ЄСВ і ПДФО з податкових платежів може становити лише 15-20% від довоєнного плану.

2. Масштабний секвестр видаткової частини державного та місцевих бюджетів, з одного боку – скорочення бюджетів, але з іншого – небезпечний поглиблення економічного спаду.
3. Зростання кількості фальсифікованого пального та спирту етилового, а також зростання кількості переміщення транспортними засобами унаслідок зловживання недобросовісними фізичними особами Податкового кодексу України³⁵. Зауважимо, у 2021 р. за провадження безліцензійної діяльності порушенням умов ліцензування податковими органами застосовано фінансових санкцій на суму 1,2 млрд грн.
4. Не відображення/не коректне відображення суб'єктами бізнесу операцій з реалізації для цілей оподаткування недобросовісними суб'єктами бізнесу статтею 69.5 Податкового кодексу України³⁶.
5. Зниження обсягів надходжень від ліцензування діяльності з виробництва та обігу спирту, а також зростання обсягів незаконного/неконтрольованого виробництва (у т.ч. виробництво не тільки спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів та рідин, що використовуються в електронних сигаретах) недобросовісними суб'єктами господарювання нормами Податкового кодексу України³⁷. Відповідної діяльності до припинення або скасування воєнного стану на території України підрозділами податкового контролю за обігом підакцизних товарів застосовано фінансові санкції за виробництва та обігу підакцизних товарів та дотримання акцизного податку на суму 1,61 млрд грн порівняно з 2020 р. Натомість сьогодні, у період воєнного стану, фактично ст. 69.10.1 Кодексу забороняє обіг підакцизних товарів за старими ліцензіями. Ба більше, питання доцільності послаблення контролю за виробництва/обігу спирту та алкогольних напоїв в умовах війни є доволі дискусійним. Так, з однієї сторони бізнес сплачує податки та збори до бюджету (хоча, враховуючи нинішні послаблення зі сплати

	будуть сплачені після закінчення воєнного стану). З іншого боку, в перші дні війни у 13 регіонах відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану»³⁹, а Центр громадського здоров'я населенню утриматися від вживання алкоголю під час воєнного стану. 6. Зниження надходження від продажу марок акцизного податку, а також зростання обсягів тютюнових виробів унаслідок зловживання недобросовісними платниками податків норм законодавства про реалізації тютюнових виробів без дотримання вимог до маркування за українським законодавством акцизного податку відсутня. Зазначимо, у 2021 р. за виробництво, зберігання, транспортування марок акцизного податку або з підробленими марками алкогольних напоїв та тютюнових виробів застосовано фінансових санкцій на суму 88,6 млн грн⁴¹. 7. Недоотримання Пенсійним фондом ЄСВ, у т.ч. внаслідок передбаченої законодавством зазначеного внеску підприємцями першої та другої груп. Так, у березні 2022 р. Пенсійний фонд України ймовірно, у квітні недоїмка за цим внеском буде ще істотною. 8. Неспроможність податкових і митних органів повноцінно виконувати свої функціональні обов'язки існування ризиків та загроз для безпеки працівників; неможливість потрапляння працівників до комп'ютерного обладнання, баз даних та/або робочих документів. 9. Через гуманітарні проблеми існує ризик погіршення взаємодії податкових та митних органів казначейства та/або місцевими фінансовими органами для забезпечення бюджетного процесу.
--	--

³⁵ Стаття 69.4 Податкового кодексу України: у разі неможливості зареєструвати акцизну накладну в Єдиному реєстрі переміщення пального або спирту етилового транспортними засобами за наявності товарно-транспортної накладної, яка міститься у відповідній акцизній накладній, яка повинна бути зареєстрована в Єдиному реєстрі акцизних накладних, про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування в умовах воєнного стану. Закон України від 03.03.2022 № 2118-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#n5>.

³⁶ Стаття 69.5 Податкового кодексу України: операції з добровільної передачі або відчуження коштів, товарів, у тому числі зброї, Збройних Сил України та підрозділів територіальної оборони без попереднього або наступного відшкодування їх вартості для цілей оподаткування.

Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування в умовах воєнного стану. Закон України від 03.03.2022 № 2118-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#n5>.

³⁷ Стаття 69.10, пункт 1 Податкового кодексу України: вважаються діючими ліцензії, по яких до припинення або скасування сплачено черговий платіж за ліцензію та/або закінчився термін дії ліцензії на право виробництва та обігу спирту, алкоголю, що використовуються в електронних сигаретах.

³⁸ Рогальська Н. Сухий закон: у низці регіонів України введена заборона на продаж алкоголю. URL: <https://www.stopcor.org.ua/niztsi-regioniv-ukraini-vvedena-zaborona-na-prodazh-alkogolyu-27-02-2022.html>

³⁹ Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-2015-01>

⁴⁰ Центр громадського здоров'я. Чому вживати алкоголь під час війни погана ідея. URL: <https://phc.org.ua/news/chomu-v>

⁴¹ Пресслужба Державної податкової служби України. За результатами перевірок у сфері виробництва, зберігання та торгівлі 11,7 тис. порушень. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/520292.html>

⁴² У березні Пенсійний фонд недоотримав лише 9% ЄСВ. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/04/10/83531542/>.

Пільгове кредитування	Мезо- та макрорівень (регіони та держава): 1. Збитковість банківської системи, зумовлена скороченням доходів від кредитної та іншої операційної діяльності; 2. Погіршення якості кредитного портфеля у зв'язку із погіршенням платіжної дисципліни позичальників.
Лібералізація трудових відносин	Мікрорівень (наймані працівники): 1. Деморалізація найманих працівників у результаті їх: — переведення на іншу, не обумовлену трудовим договором роботу (така можливість передбачена ст. 26 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану»⁴³); — звільнення в період тимчасової непрацездатності (перебування на лікарняному) з вагітністю, пологами та по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку; (ст. 26 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану»). 2. Тимчасова втрата платоспроможності найманих працівників унаслідок зловживання роботодавцем згідно з ст. 26 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» в контексті можливості призупинити оплату праці (без накладення на останнього штрафних санкцій). 3. Не відшкодування державою-агресором заробітної плати та інших виплат, які нараховуються працівникам згідно з умовами трудових договорів. Зазначимо, відповідно до ст. 13.3 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану»⁴⁴ відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам повному обсязі покладається на державу, що здійснює військову агресію проти України.
Галузева трансформація бізнесу	Мікрорівень (бізнес): 1. Логістичні проблеми, труднощі з підбором кваліфікованого персоналу та надійних постачальників сировини та матеріалів для діяльності; необхідність формування нової клієнтської бази. 2. Втрата клієнтів, партнерів, постачальників сировини і матеріалів тощо, які були наявні у «мирний» період. 3. Фінансові втрати унаслідок не правильно обраного «нового» бізнесу, його нестійкості до змін на ринку. Мезо- та макрорівень (регіони та держава): 1. Дефіцит окремих видів товарів та послуг унаслідок перепрофілювання бізнесу, формування нових видів діяльності, зазначені товари та послуги. 2. Зменшення обсягу міжнародних резервів унаслідок значного скорочення експорту певних товарів та послуг, які «трансформувалися». Це обмежуватиме надходження в країну іноземної валюти.

⁴³ Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>

⁴⁴ Там само.

Усунення зазначених вище ризиків і загроз ведення бізнесу в Україні, на нашу думку, можливе завдяки формуванню та послідовній реалізації чіткої державної політики у всіх пріоритетних сферах суспільної життєдіяльності, яка дозволить запустити механізми збереження економічного потенціалу та відновлення економіки держави в умовах воєнного стану. Пріоритетними кроками для усунення можливих загроз зниження ділової активності, що має негативні соціально-економічні наслідки, повинні стати:

- забезпечити подальше сприяння у здійсненні релокації бізнесу на території, де не ведуться активні бойові дії (за даними дослідження Advanter Group, 48% підприємств малого та середнього бізнесу із різних причин поки не можуть перевезти своє виробництво у безпечні регіони⁴⁵). Окрім формування податкової бази, запуск нового бізнесу на територіях, де не ведуться активні бойові дії, дозволить створити нові робочі місця, сприятиме збереженню населення від від'їзду за кордон, адже дозволить сформувати передумови для його платоспроможності;

- сприяти у просуванні вітчизняної продукції на ринку, пошуку нових експортних можливостей;

- активізувати державно-приватне партнерство (далі – ДПП) в контексті створення нової та реконструкції пошкодженої інфраструктури. Для бізнесу стимулом до активізації інвестування у межах ДПП може стати впровадження податкових преференцій, зокрема, в контексті перегляду нормативів амортизації основних засобів, а також податкових преференцій щодо прибутків, які спрямовуються на капітальні інвестиції.

- оперативна дерегуляція у податковій та митній сферах і оновлення державної політики у відповідності до потреб військового стану – збереження політики зменшення адміністративного та податкового навантаження на бізнес, проте усунення можливих зловживань, а саме:

- з метою убезпечення від розповсюдження не якісних (фальсифікованих) підакцизних товарів варто внести зміни до ст. 69.1 Підрозділу XX Податкового кодексу України в частині скорочення термінів реєстрації у Єдиному реєстрі акцизних накладних, розрахунків коригування, подання електронних документів, що містять дані про фактичні залишки пального та обсяг обігу пального або спирту етилового тощо з шести до двох місяців після припинення або скасування воєнного стану в Україні;
- підтримуючи передбачену ст. 69.1 Підрозділу XX Податкового кодексу України можливість платника податків пролонгувати терміни сплати податків та зборів на період до шести місяців після припинення або скасування воєнного стану в Україні, доцільним вважаємо скорочення термінів подання звітності, реєстрації у відповідних реєстрах податкових накладних, розрахунків коригування тощо з шести до трьох місяців після припинення або скасування воєнного стану в Україні;
- передбачити механізм моніторингу операцій із добровільної передачі або відчуження коштів, товарів, у тому числі підакцизних, надання послуг на користь Збройних Сил України та підрозділів територіальної оборони, які, без

⁴⁵ <https://drive.google.com/file/d/1E8OhWZN7Mjv4Z4q7JWjAcnkzg5u8qgcY/view>

попереднього або наступного відшкодування їх вартості, не вважаються операціями з реалізації для цілей оподаткування (ст. 69.5 Підрозділу XX Податкового кодексу України). Це унеможливить не відображення/не коректне відображення суб'єктами бізнесу зазначених операцій.

- державна та місцева фінансова підтримка українських національних та локальних підприємств (з кінцевим бенефіціарним власником в Україні), які працюють у регіоні, зокрема завдяки розширенню програми безвідсоткового кредитування бізнесу на період військового стану.

- лібералізація трудових відносин на період військового стану⁴⁶, зокрема через затвердження офіційного порядку бронювання ключових співробітників підприємств від призову для збереження можливості функціонування підприємств;

- забезпечення безперервної та швидкої внутрішньої товарної логістики, в т.ч. завдяки врегулюванню перевірок вантажного транспорту на блок-постах територіальної оборони;

- включення до переліку дозволених критичних позицій імпорту промислового обладнання та необхідних для виробництва компонентів з метою відновлення та продовження функціонування промислових підприємств в Україні;

- дерегуляція та прискорення процесу підключення до інженерних мереж для забезпечення функціонування підприємств на період військового стану;

- впровадження механізму приєднання релокованих підприємств до правового режиму існуючих індустріальних парків, які знаходяться на території визначених більш безпечних регіонів.

Загалом, варто відзначити, що реалізація програми релокації (переміщення) підприємств із зони бойових дій у більш безпечні регіони України, окрім досягнення своєї основної мети – збереження економічного потенціалу держави в сучасних складних умовах, створює можливості для активізації виробничої та підприємницької діяльності в менш промислово розвинутих західних регіонах із залученням їхнього трудового потенціалу. Це особливо важливо в умовах значного зростання видатків, пов'язаних із обороною, з розв'язанням соціальних питань і облаштуванням біженців на тлі суттєвого зменшення обсягів надходжень до державного та місцевих бюджетів.

⁴⁶ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність. № 5371 від 13.04.2021. Режим доступу: URL://<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=71653&pf35401=545982>

3. Загрози втрати експортного потенціалу та поглиблення імпортозалежності економіки України

Національна економіка є експортоорієнтованою – понад третина ВВП України (34,01% у 2021 році) формується за рахунок надходжень від експортних операцій. Відтак експортний потенціал без перебільшення є одним із гарантів економічної безпеки нашої країни. У структурі вітчизняного експорту традиційно домінували сировинні позиції, а саме: чорні метали (товарна група XV.72) – 20,5% у 2021 році; зернові культури (II.10) – 18,1%; руди, шлак і зола (V.26) – 10,5%; жири та олії (III.15) – 10,3%.

Із початком повномасштабної війни Росії проти України вітчизняний експортний потенціал зазнав суттєвих втрат. Так, Міністерство економіки повідомило, що у березні 2022 року обсяг експорту з України скоротилися майже удвічі, порівняно з лютим, і становив \$2,7 млрд. Найбільшою статтею експорту (16,3%) у березні стала залізна руда – 3,1 млн. т (проти 3,7 млн. т у лютому) вартістю \$439 млн., тоді як експорт металів (традиційно ключова позиція) майже припинився.

Скорочення експорту металів обумовлене двома причинами, першою з яких є *падіння виробництва*. Зокрема, за даними Металургпрому⁴⁷, металургійні підприємства у першому кварталі скоротили випуск сталі на 31,2% (до 3,64 млн. т), порівняно з аналогічним періодом 2021 року. Водночас обсяги виплавки чавуну за цей період зменшились на 34,1% (до 3,49 млн. т), а виробництво прокату – на 34,2% (до 3,12 млн. т). Своєю чергою, падіння металургійного виробництва спричинене втратою щонайменше 30% потужностей: значних руйнувань зазнали «ММК Ілліча» та «Азовсталь» – другий і третій за розмірами металургійні заводи України з активами \$1893 млн. і \$1444 млн. відповідно, а також Авдіївський коксохімічний завод (\$343 млн.), що доповнює названі заводи у виробничому ланцюгу. Проте, у квітні відновили свою роботу найбільший в Україні металургійний завод «Арселор Міттал Кривий Ріг» і четвертий за величиною завод – «Запоріжсталь». Також у Дніпропетровській області після оновлення виробничих потужностей відновив роботу із завантаженням 100% прокатний цех одного з металургійних заводів, яких у регіоні зараз функціонує 14. Водночас підприємства з видобутку залізної руди працюють на 30-40% потужності.

Другою причиною скорочення українського експорту є кардинальне *порушення логістики*, передусім морської, через блокаду морських портів з боку РФ, внаслідок чого Україна втрачає щомісяця 1,5 млрд. доларів. На морські перевезення у 2021 році припадало 62% від загальної вартості товарів (у доларовому еквіваленті), що експортувалися з України, тоді як на автомобільні – 23%, а залізничні – 12%. Унаслідок блокування портів найбільше постраждав аграрний експорт (зокрема зернових),

⁴⁷ Колісніченко В. Українські металурги в першому кварталі скоротили випуск сталі на 31% // В. Колісніченко / ТОВ «ГМК ЦЕНТР» – Офіційний новинний сайт гірничо-металургійної промисловості «GМК Center». 8 квітня 2022 року. URL: <https://gmk.center/ua/news/ukrainski-metalurhy-v-pershomu-kvartali-skorotyly-vypusk-stali-na-31/>

обсяги якого впали у 25 разів, а олії – у 13 разів, проте залишків базових сільськогосподарських культур в Україні достатньо, аби забезпечувати їх продажі за кордон на попередньому рівні. Це необхідно здійснювати, оскільки в Україні немає достатніх потужностей зернохосовищ. Відповідно є ризик втрати частини експортної бази (і валютної виручки) через загрозу псування зерна, зернових та олійних культур, хоча Державна продовольчо-зернова корпорація продовжила дію пільгового періоду на їх зберігання. У цих умовах активізація зусиль держави у напрямку відновлення логістики, зокрема за підтримки європейських партнерів і ООН⁴⁸, є основою стабілізації національної економіки.

Теоретично Україна може експортувати 600 тис. т зерна через 13 митних переходів на кордоні з Польщею, Словаччиною, Румунією та Молдовою⁴⁹. Однак, з огляду на складну ситуацію з посівною кампанією ярих культур у регіонах, де велися або ще продовжуються бойові дії (за оптимістичними прогнозами, втрати посівних площ складуть 20%), виробництво зернових в Україні очевидно знизиться. Так, у поточному сезоні очікується урожай на рівні 63 млн. т (проти 106 млн. т у минулому сезоні), а потенціал експорту зерна, відповідно, становитиме 30-32 млн. т (проти 44,9 млн. т у 2020-2021 маркетингових роках), тобто опуститься нижче рівня 2013-2014 маркетингових років.

Також в Україні спостерігається суттєве скорочення експортного потенціалу олійно-жирового сегменту АПК, який переважно зосереджений в областях, на території яких ведуться активні бойові дії (Запорізькій і Харківській) та прилеглих до них (Дніпропетровській і Полтавській). Із початку війни переробні заводи зупинились, але невдовзі відновили роботу, і на сьогодні працює шість із них⁵⁰. Олійний сегмент повністю експортоорієнтований, оскільки внутрішнє споживання складає лише 400 тис. т, а 95% виробленої продукції йде на експорт, який раніше здійснювався переважно морським шляхом.

Потенційно, за умови злагодженої роботи підприємств, внутрішньої логістики та залізниці, Україна може експортувати до кінця поточного сезону близько 600-800 тис. т соняшникової олії. Але досягти цього на практиці, тобто фізично відвантажити такі обсяги товару буде дуже складно через обмежену пропускну здатність станцій-переходів, оскільки в напрямку західних кордонів залізничним транспортом активно перевозиться й інша експортна продукція. Так, упродовж 4-27 квітня кількість вагонів у напрямку прикордонних переходів зросла на 30,5% і досягла 30,27 тис., із яких 5185 припало на вагони із зерновими вантажами, кількість яких за цей період збільшилася у 2,6 разу.

⁴⁸ ООН може закуповувати зернові в Україні для запобігання світовому голоду // Громадська Організація «Інформаційне Агентство «Цензор.НЕТ» – Офіційний український новинний суспільно-політичний сайт «Цензор.НЕТ». 15 квітня 2022 року. URL: https://censor.net/ua/news/3334374/oon_moje_zakupovuvaty_zernovi_v_ukrayini_dlya_zapobigannya_svitovomu_golodu

⁴⁹ В умовах заблокованих основних морпортів, потенціал експорту зерна 600 тис. т – Горбачов // Офіційний сайт консалтингової компанії ТОВ «Укragроконсалт-Девелопмент» – «UkrAgroConsult». 13 квітня 2022 року. URL: <https://ukragroconsult.com/news/v-umovah-zablokovanyh-osnovnyh-morportiv-potenczial-eksportu-zerna-600-tys-t-gorbachov/>

⁵⁰ Добовий обсяг виробництва олії Україна експортує кілька тижнів // Офіційний сайт консалтингової компанії ТОВ «Укragроконсалт-Девелопмент» – «UkrAgroConsult». 15 квітня 2022 року. URL: <https://ukragroconsult.com/news/dobovyj-obsyag-vyrobnyctva-oliyi-ukrayina-eksportuye-kilka-tyzhniv/>

З огляду на всі названі обставини, а також значний період простою олійних заводів і майже повну відсутність торгівлі на зовнішньому ринку в першій половині березня, до кінця поточного сезону з України може бути вивезено не більше 300 тис. т олії. За більш оптимістичних умов та активного сприяння усіх сторін цей обсяг може бути збільшено до 400 тис. т, що може стати мінімумом за останні дев'ять маркетингових років. Виходячи з потенційних можливостей експорту, будуть визначатися й обсяги переробки насіння соняшника на вже запущених заводах і розглядатись доцільність запуску виробництва на тих, які ще перебувають у простої. Звідси виникає *загроза для подальшого функціонування експортоорієнтованих переробних підприємств*. Подолання цієї загрози лежить у площині компетенцій органів державної влади, які повинні керуватися винятково інтересами національної безпеки як у поточному періоді, так і в стратегічній перспективі. Йдеться про сприяння у доступі до логістичних ланцюгів. ***Пріоритетом має стати експорт продукції з вищою доданою вартістю, що дозволить збільшити надходження валютної виручки.*** До прикладу, вартість 1 цистерни олії становить \$120 тис., що еквівалентно вартості 4-5 цистерн зерна.

Блокування морських портів спричинило різке скорочення експортних поставок з України, а відтак – поступову втрату «традиційних» лідерських позицій на світовому ринку, передусім металургії та агропродукції. Звільнені ніші оперативно займають конкуренти (серед яких РФ, Індія, Індонезія та ін.), що становить серйозну загрозу для національної економіки, оскільки означає неминуче скорочення її експортного потенціалу. Але найбільша проблема полягає у сировинній орієнтації (понад 70%) вітчизняного експорту, зокрема 80-90% експорту металургії – це напівфабрикати. Деякого оптимізму щодо збереження експортного потенціалу додає рішення Великої Британії про скасування усіх без винятку обмежень на ввезення товарів з України, а також заява лідерів країн ЄС (на які припадає >40% вітчизняного експорту) про ймовірне здійснення аналогічних кроків терміном на 1 рік.

Експортний потенціал України зосереджений в основному у південно-східних регіонах. Зокрема, сумарно шість областей, на території яких зараз ведуться активні бойові дії, у 2021 році формували 33,51% українського експорту, а найбільше – Донецька (13,38%), Запорізька (9,02%) і Миколаївська (6,57%). Економіка цих трьох областей є найвище експортоорієнтованою, порівняно з іншими регіонами: частка експорту у їх ВРП перебувала на рівні 60-70%. Відповідно втрати експортного потенціалу названих областей з високим ступенем імовірності можна екстраполювати на втрати, яких зазнає їх економіка внаслідок воєнних дій. Ризики посилюються з огляду на ті обставини, що в структурі експорту Донецької і Запорізької областей домінували чорні метали (із часткою у 2021 році 84,0% і 57,6% відповідно), а 56,0% експорту Миколаївської області припадало на зернові культури.

Для Донецької, Запорізької і Миколаївської областей був характерний незмінно високий (>2) коефіцієнт покриття експортом імпорту, тоді як в Україні значення цього показника (0,94 у 2021 році) було стабільно негативним і лише у 2015 році перевищило 1. Переважання імпорту над експортом відображало високий ступінь імпортозалежності національної економіки, передусім у сегменті споживання промислової продукції, яка домінувала в українському імпорті з часткою ~80%. Проте війна кардинально змінила ситуацію. Так, у березні імпорт до України скоротився у

понад 3 рази – до \$1,8 млрд. проти \$5,9 млрд. у лютому. Це стало наслідком не лише логістичних проблем та скорочення попиту, а передусім заборони на некритичні імпорتنі операції, запровадженої Національним банком України задля уникнення волатильності національної валюти. Хоча список «критичних товарів» поступово розширюється, у коротко і навіть середньостроковій перспективі споживчий та інвестиційний попит залишиться низьким, що не дозволить імпорту відновитись до попередніх обсягів.

Попри те, скасування мит і квот на деякі види імпоротної продукції, а також спрощення системи маркування останньої прискорює поставки з-за кордону. Так, великі торгові мережі з іноземним капіталом, користуючись послабленнями вимог при митному оформленні товарів, вже масово ввозять в Україну імпортні продукти, аргументуючи це руйнацією логістичних центрів чи пошкодженням виробничого обладнання місцевих підприємств. Окрім великих торговельних мереж, прямий імпорт за спрощеними процедурами розпочали деякі міжнародні виробники, потужності яких в Україні були зупинені внаслідок бойових дій. Ці компанії (PepsiCo, Coca-Cola, Філіп Морріс Україна та ін.) ввозять продукцію, що була виготовлена на інших їхніх заводах за кордоном. Однак, тютюнові вироби і газовані напої далеко не є товарами першої необхідності, а тому не повинні отримувати преференції при їх ввезенні до України, надто в умовах військового стану. Також недоцільно спрощувати імпорт й інших продовольчих товарів. До прикладу, вже 1 квітня 2/3 молочних підприємств повністю відновили свою роботу і здатні задовольнити всі потреби країни в основних видах молочної продукції. До війни багато заводів працювало із завантаженням потужностей лише на 60%, відповідно зменшення кількості працюючих підприємств ніяк не позначилося на обсягах молока, що закуповується переробниками, особливо з урахуванням того, що закрилися деякі іноземні заводи. Остання обставина дозволила вітчизняним підприємствам збільшити обсяг переробки сировини. Звідси випливає логічний висновок, що в нинішніх умовах державі *необхідно проводити активну політику розвитку місцевих переробних виробництв, а не навпаки – стимулювати іноземні компанії та контрабанду*. Відповідно вважаємо, що варто переглянути список критичного імпорту в напрямку вилучення з нього товарів, які виготовляються в Україні.

Політика лібералізації імпорту становить пряму загрозу для національної безпеки. Економіка України і до війни була критично імпортозалежною, надто у високотехнологічних сегментах. У цьому контексті зняття ввізного мита на автомобілі навіть на період військового стану (як задекларовано) не витримує жодної критики. Окрім нанесення шкоди (звуженням перспектив функціонування) вітчизняному автопрому, це створює затори на кордоні, а відтак, затримує ввезення гуманітарної допомоги і стратегічно важливих вантажів. Водночас запровадження ембарго на імпорт товарів із РФ (8,35% українського імпорту у 2021 році) відкриває нові можливості для вітчизняних компаній, передусім вуглевидобувних і нафтопереробних, а також виробників добрив та комплектуючих для продукції машинобудування, зокрема тракторних двигунів. Аналогічне ембарго доцільно запровадити на імпорт товарів із Білорусі.

Загалом у нинішній ситуації уряду *необхідно закласти основу для широкомасштабної програми імпортозаміщення, на початковому етапі*

сфокусовану на тих переробних виробництвах, для розвитку яких Україна володіє достатнім сировинним потенціалом. Ідеться про агропереробку і виробництво готових металевих виробів. У подальшому необхідно налагоджувати (або відроджувати на засадах технологічної модернізації) виробництво продукції з високою доданою вартістю, що, своєю чергою, дозволить змінити товарну структуру українського експорту в напрямку збільшення у ній частки готової продукції переробних виробництв і машинобудування (в ідеалі – середньо- та високотехнологічних секторів).

4. Перспективи забезпечення продовольчої безпеки населення України

Продовольча безпека України: стан та проблеми. Загарбницька війна Росії проти України спричинила до того, що Україна, яка упродовж багатьох років займала лідируючі позиції у світі за експортом продукції АПК⁵¹, змушена першочергово поставити на порядок денний питання про забезпечення власної продовольчої безпеки.

За розрахунками науковців Національного інституту стратегічних досліджень⁵², минулорічного врожаю зернових культур більш ніж достатньо для забезпечення продовольчої безпеки України майже на два роки. Однак слід взяти до уваги кілька факторів. Перший, продукція АПК є одним з основних джерел надходження валютної виручки в країну, необхідної для функціонування як економіки загалом, так і сектору зокрема (особливо в стані війни). Лише у 2021 році експорт продукції АПК склав 27,3 млрд доларів США, або 41% всієї експортної виручки України⁵³. Втрата експортного потенціалу може негативно відобразитись на вітчизняній економіці. Другий, наявність спричинених воєнними діями перешкод для повноцінного функціонування сільського господарства: окупація південних та східних регіонів України, постійні артилерійські та ракетні обстріли підконтрольних Україні територій, мінування агресором територій в регіонах України, з яких вони відійшли, руйнування логістичної системи тощо. Зокрема, лише внаслідок мінування територій та викрадення або знищення на тимчасово окупованих територіях сільськогосподарської техніки, 10% посівних площ можуть залишитись незасіяними⁵⁴. Як результат, можна очікувати падіння виробництва сільськогосподарської продукції за інших незмінних умов. Третій, ризик продовження війни на невизначений період. За оцінками

⁵¹ Агробізнес України 2020/2021. Інформаційний довідник. URL: https://agribusinessinukraine.com/the-infographics-report-ukrainian-agribusiness-2021/?utm_source=agropolit&utm_medium=branding

⁵² Питання продовольчої безпеки України в умовах війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pytannya-prodovolchoyi-bezpeky-ukrayiny-v-umovakh-viyny>

⁵³ ТОП-10 агропродукції, яка принесла Україні найбільше валютної виручки. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/top-10-agroprodukciji-yaka-prinesla-ukrajini-naybilshe-valyutnoji-viruchki>

⁵⁴ Близько 10% площ можуть залишитися незасіяними через ризик їх замінування. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/blizko-10-plos-mozut-zalisitisa-nezasianimi-cerez-rizik-ih-zaminuvanna>

генерального секретаря НАТО, війна в Україні може тривати ще багато місяців, а то й роки⁵⁵. Відтак, питання забезпечення продовольчої безпеки України в найближчі кілька років є вкрай актуальним, особливо зважаючи на прив'язку аграрних підприємств до певної території та неможливість їх релокації.

Продовольчу безпеку країни можна розглядати крізь продовольчу, сільськогосподарську, агропромислову, зовнішньоекономічну та соціальну призму⁵⁶. З огляду на таку різносторонність поняття, під продовольчою безпекою доцільно розуміти здатність держави задовольняти потреби населення в харчуванні на рівні не нижчому медично обґрунтованих норм, яка гарантована наявністю відповідних ресурсів, потенціалом внутрішнього виробництва, а також незалежно від внутрішніх і зовнішніх умов спроможність забезпечити сприятливу демографічну динаміку, збереження генофонду нації, сталість розвитку, інтеграцію країни у світовий економічний простір, суверенітет і незалежність⁵⁷.

У 2021 році Україна посіла 58 сходинку у Глобальному індексі продовольчої безпеки (ГІПБ), який охоплював 113 країн світу⁵⁸. Індикатори, які формують ГІПБ, згруповані за чотирма групами: економічна доступність (оцінює купівельну спроможність споживачів продуктів харчування, їхню вразливість до цінових шоків, наявність програм і політик підтримки клієнтів у разі виникнення шоків), фізична доступність (вимірює достатність національного постачання продовольства, ризик перебоїв у постачанні, сільськогосподарську інфраструктуру та спроможність здійснювати дослідження для вдосконалення сільськогосподарського виробництва), якість та безпечність (вимірює різноманітність та якість раціону харчування, а також безпечність їжі), природні ресурси та стійкість (оцінює вплив на країну зміни клімату, сприйняття країною цих змін та пристосованість країни до природно-ресурсних ризиків)⁵⁹. Найбільшою і чи не єдиною проблемою продовольчої безпеки в Україні, за даними рейтингової оцінки, стало нульове значення індикатора, який оцінює регуляторні зобов'язання щодо продовольчої безпеки та політики доступу (входить до другої групи індикаторів). Воно вказує на те, що в Україні не регламентовано стратегію продовольчої безпеки країни та відповідальність уряду за її забезпечення⁶⁰. Власне це і не дозволило підняти Україну на вищі позиції рейтингу ГІПБ.

Слід вказати, що стратегія продовольчої безпеки на період до 2030 року мала бути схвалена КМУ ще наприкінці 2020 року. Проте вона не лише не була схвалена, але й передбачені на найближчу перспективу цілі – забезпечення доступу до необхідних харчових продуктів для населення з низькою купівельною спроможністю,

⁵⁵ Війна в Україні може тривати «місяці або навіть роки» – Столтенберг. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-viina-v-ukraini-mozhe-tryvaty-misiatsi-stoltenberg/31788949.html>

⁵⁶ Голікова К. П. Продовольча безпека держави: сутність, структура та особливості її забезпечення. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2012. Вип. 22, ч.ІІ. С. 408-412. URL: [http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/67.pdf](http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/67.pdf)

⁵⁷ Проект Закону України від 08.04.2011 № 8370 «Про основи продовольчої безпеки України». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF6GI00A?an=3>

⁵⁸ Global Food Security Index. Rankings and trends. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Index>

⁵⁹ Global Food Security Index. Methodology. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Home/Methodology>

⁶⁰ Global Food Security Index. Rankings and trends. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Index>

накопичення паливно-мастильних матеріалів у необхідній кількості для забезпечення виробничої потужності українського АПК – у 2021 році не були досягнуті⁶¹. А зараз руйнівний вплив війни ще більше загострив питання формування та забезпечення стратегії продовольчої безпеки України.

Потенціал забезпечення продовольчої безпеки України. Базисом продовольчої безпеки країни є продукція сільського господарства. Регіональний зріз виробництва сільськогосподарської продукції вказує на значний внесок регіонів на півночі, сході та півдні України, які зазнали вторгнення російських окупаційних військ (зокрема, Чернігівська, Сумська, Київська, Харківська, Луганська, Донецька, Херсонська, Запорізька, Миколаївська області), у забезпечення продовольчої безпеки України. Зокрема, зазначені регіони у 2020 році⁶² забезпечили 39% загального обсягу виробництва сільськогосподарської продукції України (рис. 4).

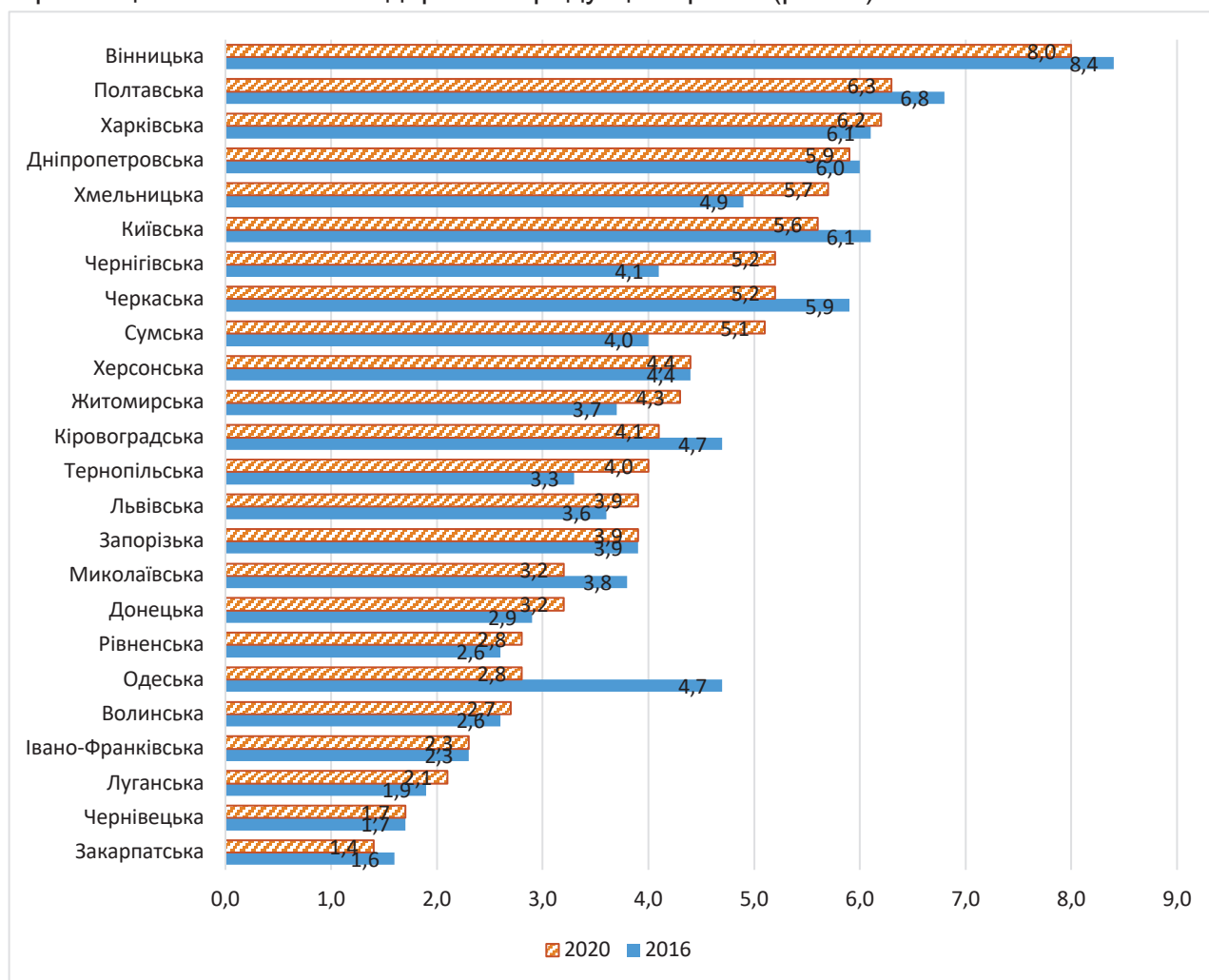

Рис. 4. Питома вага регіонів у загальному виробництві продукції сільського господарства у 2016 і 2020 роках*

*Складено автором за даними Державної служби статистики України http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm

⁶¹ Уряд провалив реалізацію Стратегії продовольчої безпеки України – експерт. URL: <https://agropolit.com/news/23106-uryad-provaliv-realizatsiyu-strategiyu-prodovolchoyi-bezpeki-ukrayini--ekspert>

⁶² Дані за 2021 рік на момент проведення дослідження відсутні.

Доречно вказати, що за період 2016-2020 років питома вага більшості з цих регіонів (Харківської, Чернігівської, Сумської, Донецької, Луганської областей) у валовому виробництві продукції сільського господарства зросла (найбільше в Сумській та Чернігівській областях – на 1,1%) (див. рис. 4).

Окрім того, упродовж 2016-2020 років практично в усіх регіонах України (окрім Одеської області) відбулися зміни у структурі виробництва продукції сільського господарства в розрізі основних категорій виробників у напрямі зростання частки товарної сільськогосподарської продукції (рис. 5). Зокрема, збільшилась питома вага сільськогосподарських підприємств у виробництві продукції сільського господарства, що засвідчує зростання їх ролі у формуванні продовольчої безпеки України. Так, найбільше частка підприємств у структурі виробництва сільськогосподарської продукції регіону зросла у Чернігівській, Сумській та Харківській областях (на 12,0%, 11,9% і 11,6% відповідно). Найменше – у Харківській та Луганській областях (в обох зросла на 5,9% у 2020 році порівняно з 2016 роком).

**а продукції сільського господарства за
з у регіонах у 2016 і 2020 роках, у відсотках***

*Складено автором за даними Державної служби статистики України
http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm

Станом на 15 квітня 2022 року Чернівецька, Сумська, Київська та Миколаївська області звільнені від окупантів (хоча з різною періодичністю зазнають ракетних та артилерійських обстрілів). На їх території проводяться роботи з розмінування. Натомість частини території Харківської, Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської областей перебувають в окупації, на них тривають жорстокі бої. Проте, незважаючи на воєнні дії на сході і півдні країни, у 23 регіонах України (крім Луганської області) розпочалася і триває посівна кампанія. За даними Мінагрополітики, станом на 7 квітня 2022 року різними сільськогосподарськими культурами було засіяно 1073,9 тис га посівних площ (на 14,2% більше відповідної дати попереднього року). Однак внаслідок війни прогнозовані площі посіву основних ярих сільськогосподарських культур під урожай 2022 року на контрольованій Україною території складають 13648 тис. га, або лише 80,7% величини минулорічних площ⁶³.

Воєнні дії на сході та півдні України спричинили до зміни в структурі посівних площ для забезпечення продовольчої безпеки України. Акценти під час посівної кампанії 2022 року зроблено на сільськогосподарські культури, які можна виростити і зібрати у короткі терміни, та які відносно прості в посіві та обробітку (зокрема горох, гречку, ячмінь, просо, соя та ін). Зміна в структурі посівних площ на користь вказаних культур становитиме 10-15%. Проте для забезпечення як власних потреб, так і експортного потенціалу країни, аграріями буде забезпечено вирощування жита, пшениці, соняшника, цукрового буряка, картоплі та інших культур. Виключення становить рис, який вирощувався на півдні країни, але російська окупація унеможлиблює здійснити його висівання⁶⁴.

Заходи із забезпечення продовольчої безпеки в умовах війни. Формування продовольчої безпеки України у найближчій перспективі в умовах війни передбачає об'єднання зусиль усіх стейкхолдерів: центральних органів виконавчої влади, місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування, бізнесу, громадян та світової спільноти. Умовно усі заходи, спрямовані на забезпечення продовольчої безпеки та збереження експортного потенціалу України, можна класифікувати за наступними групами: 1) заходи, які здійснюють державні інституції на загальнодержавному; 2) заходи підтримки, які здійснюють на місцевому рівні; 3) соціальна відповідальність бізнесу; 4) громадська ініціатива; 5) міжнародна допомога (рис. 6).

У перший день війни конституційною більшістю голосів було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану». Ним передбачено спрощені правові механізми, які забезпечують швидке залучення сільськогосподарських земель країни у виробництво сільськогосподарської продукції в умовах воєнного стану. Зокрема, запроваджено автоматичне поновлення на 1 рік дії договорів на використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності, передачу в оренду для ведення товарного

⁶³ Міністерство аграрної політики та продовольства України. До сівби ярих культур приступили 23 області України. URL: <https://minagro.gov.ua/news/do-sivbi-yarih-kultur-pristupili-23-oblasti-ukrayini>

⁶⁴ Аграрії сіятимуть культури, враховуючи потреби внутрішнього ринку. URL: <https://agroportal.ua/news/rastenievodstvo/agrariji-siyatimut-kulturi-vrahovuyuchi-potrebi-vnutrishnogo-rinku>

сільськогосподарського виробництва земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності органами влади тощо⁶⁵.

Рис. 6. **Заходи із забезпечення продовольчої безпеки в умовах війни**

Для усунення логістичних проблем, з якими зіткнулись аграрії внаслідок воєнних дій, Кабінет Міністрів України здійснив наступні кроки:

- створив Координаційну раду з питань логістики в сільському господарстві, яка через взаємодію з органами місцевої влади та місцевого самоврядування, бізнесом та експертами сприятиме вдосконаленню логістики перевезень, скороченню витрат на перевезення, зменшенні часу на транспортування товарів тощо⁶⁶;
- ввів спрощену процедуру реєстрації сільськогосподарських машин та механізмів у період дії воєнного стану, яка передбачає: скорочення переліку документів для реєстрації машин до мінімально необхідного; огляд машин під час

⁶⁵ Міністерство аграрної політики та продовольства України. Закон про продовольчу безпеку в умовах воєнного стану: роз'яснення щодо застосування. URL: <https://minagro.gov.ua/news/zakon-pro-prodovolchu-bezpeku-v-umovah-voyennogo-stanu-rozysnennya-shchodo-zastosuvannya>

⁶⁶ Уряд створив Координаційну раду з питань логістики в сільському господарстві. URL: <https://minagro.gov.ua/news/uryad-stvoriv-koordinacijnu-radu-z-pitan-logistiki-v-silskomu-gospodarstvi>

реєстрації здійснюватиметься державними інспекторами за можливості; прийняття заяв щодо реєстрації машин, головними управліннями Держпродспоживслужби, за принципом екстериторіальності⁶⁷;

- полегшив доступ агровиробникам до паливно-мастильних матеріалів. Зокрема, дозволено на період воєнного стану використовувати бензин та дизпаливо екологічних стандартів Євро-3 та Євро-4, спрощено митні процедури для постачання нафтопродуктів⁶⁸;

- сприяє доступу агровиробників (фізичних або юридичних осіб-резидентів України, якщо їх засновники не є громадянами держави, визнаної Україною державою-агресором чи окупантом, та/або особою, яка належить/належала до терористичних організацій) до фінансових ресурсів. Зокрема, запроваджено пільгове кредитування на придбання основних засобів та покриття будь-яких витрат, пов'язаних із провадженням сільськогосподарської діяльності, обсягом до 60 млн грн для агровиробників під 0% річних на час воєнного стану, а у разі припинення чи скасування воєнного стану – до завершення строку кредитування. Також для забезпечення посівної кампанії для сільськогосподарських товаровиробників збільшено граничний обсяг державних гарантій на портфельній основі до 80% загальної суми зобов'язань за основним боргом за портфелем кредитів банку-кредитора та 80% за кожним окремим кредитом⁶⁹. Станом на 13 квітня банки видали кредитів 2080 агровиробникам на 5,4 млрд грн (81,5% цієї суми були залучені за програмою державних гарантій на портфельній основі)⁷⁰. Практично аналогічні кроки було здійснено для підтримки малих агровиробників через розширення Державної програми «Доступні кредити 5-7-9%»⁷¹.

Серед заходів сприяння продовольчій безпеці країни, які здійснюються на місцевому рівні, можна виділити:

- надання фінансової підтримки малим суб'єктам аграрного підприємництва. Наприклад, у Львівській області, з огляду на спричинені воєнним станом виклики, обласна військова адміністрація внесла зміни до Комплексної програми підтримки та розвитку сільського господарства у Львівській області, збільшивши обсяг фінансової підтримки до 22,2 млн грн. Зокрема, передбачено надання фінансування для компенсації відсотків за кредитами та комісії за супроводження договорів фінансового лізингу в розмірі 1,5 облікової ставки НБУ, часткової компенсації вартості насіння певних видів зернових та овочів, надання кредитів на пільгових умовах у розмірі до

⁶⁷ Кабмін спротив реєстрацію агротехніки у період воєнного стану. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/kabmin-sproshiv-reestraciju-agrotehniku-u-period-voennogo-stanu>

⁶⁸ Кабінет Міністрів України Постанова від 16 березня 2022 р. № 292 «Про внесення змін до Технічного регламенту щодо вимог до автомобільних бензинів, дизельного, суднових та котельних палив». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/292-2022-%D0%BF#Text>

⁶⁹ Кабінет Міністрів України Постанова від 12 березня 2022 р. № 274 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 та від 14 липня 2021 р. № 723». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/274-2022-%D0%BF#Text>

⁷⁰ Міністерство аграрної політики та продовольства України. Банки видали аграріям кредитів майже на 5 млрд 434 млн грн. URL: <https://minagro.gov.ua/news/banki-vidali-agrariyam-kreditiv-majzhe-na-5-mlrd-434-mln-grn>

⁷¹ Зміни до програми «Доступні кредити 5-7-9%»: підтримка посівної кампанії та активація підприємництва. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zmini-do-programi-dostupni-krediti-5-7-9-pidtrimka-posivnoyi-kampaniyi-ta-aktivaciya-pidpriyemnictva28032022>

500 тис. грн, дотації сільськогосподарським товаровиробникам за утримання корів усіх напрямів продуктивності у сумі до 2,5 тис. грн/голову⁷²;

- сприяння формуванню комплексів з переробки аграрної продукції та виробництва продуктів харчування на інноваційних засадах. Особливої актуальності такі дії набувають для західних регіонів України, які приймають релоковані підприємства. Прикладом є запланований до реалізації у Львівській області проект Agro.Food.Tech Park. Він передбачає створення індустріального парку, який стане центром синергії проривних технологій у сфері агро- і харчової промисловості і спеціалізуватиметься на переробці агропродукції, розробці нових типів продуктів та їхньому виробництві⁷³;

- забезпечення доступу усіх соціальних верств населення до продуктів харчування. З цією метою обласні військові адміністрації отримали повноваження забезпечити контроль за встановленням роздрібних цін на окремі види продуктів харчування (борошно пшеничне, макаронні вироби, батон, хліб, крупу гречану, крупу вівсяну, свинину, яловичину, тушки курячі, молоко, вершкове масло, сметану, яйця курячі, олію соняшникову та цукор кристалічний) та низку інших товарів⁷⁴.

Прикладами соціальної відповідальності бізнесу щодо забезпечення продовольчої безпеки усіх регіонів України є:

- продовольча підтримка ЗСУ. Зокрема агровиробники з різних регіонів країни надають продукцію тваринництва та рослинництва для формування пайків для військовослужбовців⁷⁵;

- забезпечення постраждалих від війни осіб, в т. ч. внутрішньо переміщених, продуктами харчування, а також надання харчових продуктів для гуманітарної допомоги громадянам, які перебувають у регіонах, де тривають активні бойові дії. До таких заходів за сприяння Мінагрополітики долучилось понад 130 українських виробників харчових продуктів та представників українського бізнесу, які скерували 1 мільйон продуктових наборів для постраждалих від війни та людей із вразливих категорій⁷⁶.

У рамках громадської ініціативи, скерованої на забезпечення продовольчої безпеки, доречно виокремити наступні:

- вирощування продукції садівництва та городництва за підтримки Мінагрополітики, яке реалізує всеукраїнську ініціатива «Сади Перемоги». Остання

⁷² Львівщина посилила програму підтримки малих сільгоспвиробників в умовах воєнного стану. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/lvivsina-posilila-programu-pidtrimki-malih-silgospvirobnikiv-v-umovah-voennogo-stanu>

⁷³ Козицький М. На Львівщині планують збудувати індустріальний парк, аналогів якому в Україні немає. URL: https://t.me/+RSZRZIWH_FjM2Qy

⁷⁴ Названо продукти харчування, ціни на які контролюватиме місцева влада. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/nazvano-produkti-harchuvannya-cini-na-yaki-kontrolyuvatime-misceva-vlada>

⁷⁵ Фермери Рівненщини постачають м'ясо для виробництва консервів. URL: <https://agroportal.ua/news/zhivotnovodstvo/fermeri-rivnenshchini-postachayut-m-yaso-dlya-virobnictva-konserviv>

⁷⁶ Виробники поставили 1 млн продуктових наборів для постраждалих від війни. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/virobniki-postavili-1-mln-produktovih-naboriv-dlya-postrazhdalih-vid-viyni>; Потужності KSG Agro працюють у посиленому режимі. URL: <https://agroportal.ua/news/novosti-kompanii/potuzhnosti-ksg-agro-pracyuyut-u-posilenomu-rezhimi>

передбачає надання консультацій про ефективне ведення городництва, вирощування, зберігання та переробку овочів та зелені в домашніх умовах, визначення обсягів харчових продуктів, які після задоволення власних потреб, можуть бути реалізовані на ринках, або скеровані на забезпечення війська та інших громадян⁷⁷;

– громадська безкоштовна взаємодопомога, зокрема міжрегіональна в межах країни, у забезпеченні домогосподарств насіннєвим матеріалом для вирощування основних овочевих культур (моркви, капусти, цибулі, буряка, картоплі тощо), а також саджанців ягід та плодів⁷⁸.

До формування продовольчої безпеки України в умовах війни долучаються й міжнародні інституції, підприємці та фізичні особи. Головним інструментом міжнародної допомоги в даному напрямі є підтримка українських аграріїв та домогосподарств якісним насіннєвим матеріалом. Таких прикладів чимало. Зокрема, фермери Королівства Нідерландів за співпраці з Всеукраїнською Аграрною Радою, Програмою USAID з аграрного і сільського розвитку та благодійним фондом SaveUA надіслали для малих фермерів та домогосподарств 12 територіальних громад Уманського району першу партію якісного насіння різних видів овочевих культур та зелені⁷⁹. Двадцять малих комерційних аграрних господарств Львівщини отримали 95 т насіннєвої картоплі від фермерів з Франції⁸⁰. А Міністерство закордонних справ України разом з Київською школою економіки започаткували проєкт «Насіння для України». В межах проєкту фермери та компанії з ЄС, Великої Британії та Канади надсилатимуть громадам України для подальшого розподілу між фермерами та селянськими господарствами сертифіковане насіння для вирощування у сезоні 2022 року⁸¹.

Крім того, уряд Королівства Бельгія через Спеціальний фонд для надзвичайних та відновлювальних заходів (SFERA) Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН виділив 500 тис. доларів США для пом'якшення несприятливого впливу війни на продовольчу безпеку вразливих сільських домогосподарств в Україні (в т. ч. надання малим фермерам сільськогосподарських ресурсів та безумовних багатоцільових грошових переказів для запобігання накопиченню боргів)⁸².

Подальші кроки в напрямі забезпечення продовольчої безпеки. Водночас підсилення продовольчої безпеки країни на рівні територіальних громад органам місцевого самоврядування ми вбачаємо в наступному:

⁷⁷ Андреева В. В Україні запускають ініціативу, яка допоможе запобігти продовольчій кризі під час війни. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/03/30/248036/>

⁷⁸ В Україні стартувала благодійна ініціатива BORSCHE. URL: <https://www.ucab.ua/ua/pres-sluzhba/novosti/v-ukraini-startovala-blagodiy-na-initsiativa-borsch>

⁷⁹ ВАР спільно із європейськими фермерами забезпечать українські села посадковим матеріалом. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/var-spilno-iz-evropejskimi-fermerami-zabezpecat-ukrainski-sela-posadkovim-materialom>

⁸⁰ Аграріям Львівщини передали 95 тонн насіннєвої картоплі з Франції. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/agrariam-lvivsini-peredali-95-tonn-nasinnevoi-kartopli-z-francii>

⁸¹ Андреева В. Українським фермерам надсилатимуть насіння з ЄС та Канади. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/12/248215/>

⁸² Бельгія виділила \$500 тисяч для підтримки українських дрібних фермерів. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/belgia-vidilila-500-tisac-dla-pidtrimki-ukrainskih-dribnih-fermeriv>

- проведенні потужної інформаційної роботи серед членів селянських домогосподарств про можливості отримання якісного іноземного насіння плодів та овочів;
- забезпеченні широкого доступу селянських домогосподарств до якісного насіннєвого матеріалу;
- залученні органами місцевого самоврядування фахівців для надання консультативно-дорадчої підтримки у сфері агровиробництва (у т. ч. щодо реалізації надлишків виготовленої продукції) та налагодженні комунікативних мостів між дрібними сільськими агровиробниками та консультативно-дорадчими службами з метою підвищення продуктивності виробництва сільськогосподарської продукції;
- запровадженні на регіональному рівні програм підтримки тваринництва, які передбачатимуть дотації домогосподарствам за утримання великої рогатої худоби, для збільшення поголів'я великої рогатої худоби в домогосподарствах населення.

Таким чином, можна констатувати, що заходи для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнної агресії з боку Росії здійснюються на державному та місцевому рівнях, на рівні великого бізнесу, малих товарних агровиробників та населення, а також забезпечуються міжнародною допомогою. Поруч з тим, на рівні територіальних громад доцільно активізувати роботу з інформування селянських домогосподарств (в т. ч. через консультативно-дорадчі служби) щодо можливості покращити продукцію рослинництва, яку вони вирощують, через залучення якісного імпортного насіннєвого матеріалу, вдосконалення процесів вирощування продукції та способів реалізації її надлишків. Також варто забезпечити підтримку – у вигляді дотацій – селянських домогосподарств, які утримують поголів'я великої рогатої худоби.

5. Забезпечення стійкого функціонування енергетичного сектору в Україні

На сьогодні енергетичні ресурси у світі відіграють роль не лише важливого економічного ресурсу розвитку світової економіки, але й потужного політичного та військового інструменту у реалізації геополітичних інтересів окремих країн. Військова агресія проти України посилила виклики та загрози енергетичній безпеці країни та її регіонів. Вони у значній мірі пов'язані з існуючою структурою формування енергетичного балансу, рівнем імпортозалежності, енергомісткістю національної економіки, логістикою постачань, збалансованістю енергоринку. Відтак забезпечення захищеності національних інтересів у сфері забезпечення доступу до надійних, стійких, доступних і сучасних джерел енергії для всіх споживачів технічно надійним, безпечним, економічно ефективним та екологічно прийнятним способом в нормальних умовах і кризових ситуаціях⁸³ покликано стати не просто декларацією мети державної

⁸³ СТРАТЕГІЯ енергетичної безпеки. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 р. № 907-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2021-%D1%80#Text>

політики України у сфері енергетичної безпеки, але й передбачати розробку дієвих та результативних кроків у напрямі досягнення цієї мети. Її реалізація безпосередньо пов'язана із забезпеченням сталого та збалансованого розвитку енергетичного сектору та успішністю подальшої інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС.

Загальний прогрес виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію) за 2014-2024 роки збільшився з 54% в 2020 р. до 63% в 2021 р., тобто на 9%. Прогрес виконання Угоди про асоціацію складає 42% зі 100% від запланованого обсягу реалізації завдань за 2021 р.⁸⁴ Зокрема **у сфері енергетики прогрес виконання Угоди про асоціацію склав лише 58%** (в т.ч. за 2021 р. +13%). У цьому плані важливим кроком у напрямі євроінтеграції стала синхронізація енергосистеми України з енергомережою континентальної Європи ENTSO-E. Відповідне рішення було ухвалено об'єднанням системних операторів ENTSO-E 11 березня 2022 року. Фізичні операції по з'єднанню енергосистем проведено протягом 16 березня 2022 року⁸⁵. Водночас, у сфері розвитку енергетичної безпеки України на порядку денному залишаються питання⁸⁶:

- перспектив розвитку вугільних регіонів України в контексті забезпечення вугіллям енергетичного сектору країни та збалансованої роботи енергосистем;

- нарощення власного видобутку природного газу та створення додаткових потужностей для транспортування газу з країн-членів ЄС в Україну;

- створення цілісної системи моніторингу ринку нафтопродуктів. Насамперед це стосується рівня якості й безпечності нафтопродуктів, а також механізму прозорого формування ринкових цін на нафтопродукти та скраплений газ.

Сучасні тенденції розвитку розвинених країн світу пов'язані із здійсненням активної політики у напрямі нарощення частки відновлювальних джерел енергії у забезпеченні функціонування їх економік та побутових потреб населення. Амбітні плани ЄС щодо досягнення кліматичної нейтральності закладені у Європейському зеленому курсі (European Green Deal): до 2050 року ЄС прагне побудувати економіку з нульовими викидами парникових газів. Основними цілями на 2030 рік є скорочення викидів щонайменше на 55% порівняно з 1990 роком, зростання частки енергії з відновлюваних джерел у валовому кінцевому споживанні щонайменше до 32%⁸⁷ (на сьогодні обговорюється вже ймовірність досягнення і 45%), підвищення енергоефективності на 32,5%.

Курс на зменшення частки викопного палива в енергетичному балансі країни, зниження енергоємності ВВП більш ніж у два рази до 2035 року, зменшення імпортозалежності, розвиток власної ресурсної бази і нарощення видобутку закладений у «Енергетичній стратегії України на період до 2035 року «Безпека,

⁸⁴ ЗВІТ ПРО ВИКОНАННЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ЗА 2021 РІК. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/zvity-pro-vykonannia-uhody-pro-asotsiatsiiu>

⁸⁵ Україна приєдналася до об'єднаної енергосистеми континентальної Європи ENTSO-E. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/node/4510>

⁸⁶ ЗВІТ ПРО ВИКОНАННЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ЗА 2021 РІК. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/zvity-pro-vykonannia-uhody-pro-asotsiatsiiu>

⁸⁷ Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2018.328.01.0082.01.ENG&toc=OJ:L:2018:328:TOC

енергоефективність, конкурентоспроможність», прийнятій 18 серпня 2017 р. Водночас аналіз енергетичного балансу України за 2015-2020 рр. засвідчує незначний поступ у напрямі реалізації зазначеної Стратегії: **частка викопного палива в енергетичному балансі країни зменшилась з 59% до 54%; імпортозалежність зменшилась незначно - з 51,6% до ~49%, власний видобуток газу зріс лише на 7%** (у порівнянні з 2019 р. впав на 3%), практично у 6 разів зріс внесок вітрової та сонячної енергетики (з 134 до 794 тис тонн н.е.) (див. табл. 5).

Таблиця 5

Структура енергетичного балансу України

млн тонн нафтового еквівалента

	2015	2020 (факт)		2020 (цілі Стратегії) ⁸⁸
	млн тонн н. е.	млн тонн н. е.	у %	млн тонн н. е.
Вугілля	27,3	22,82	26,35	18
Природний газ	26,1	23,84	27,53	24,3
Нафтопродукти	10,5	14,2	16,40	9,5
Атомна енергія	23	19,99	23,08	24
Біомаса, біопаливо та відходи	2,1	4,24	4,90	4
Сонячна та вітрова енергія	0,1	0,8	0,92	1
ГЕС	0,5	0,65	0,75	1
Термальна енергія	0,5	0,056	0,06	0,5
Всього	90,1	86,6	100	82,3

Джерело: Енергетичний баланс України за 2015 рік. Енергетичний баланс України за 2020 рік. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Постачання та споживання первинної енергії у 2020 р. зменшилось на 3,5 млн т н.е, порівняно з запланованими 7,8 млн т н.е. На природний газ та вугілля припадає більше половини всього постачання первинної енергії. Натомість структура енергетичного балансу у ЄС є дещо відмінною (див. рис. 7).

Хоча нафта (34,5%) і природний газ (23,7%) все ще залишалися найважливішими джерелами енергії в енергетичному балансі ЄС у 2020 році, частка відновлюваної енергії зросла майже на 4%, випередивши за обсягом виробництва вугілля та ядерну енергію.

У 2020 році обсяги споживання твердого викопного палива (вугілля) продовжили знижуватись і у порівнянні з 2015 роком його споживання впало на 40%. Його частка у структурі пропозиції складає близько 10%, тоді як у 1990 році вона становила 25,7%.

Споживання нафти та нафтопродуктів (без урахування суміші біопалива) також знизилось на 12,6% у 2020 році, досягнувши найнижчого рівня з 1990 року. Споживання ядерного палива теж впало на 10,7%, також досягнувши найнижчого рівня з 1990 року.

⁸⁸ ЕНЕРГЕТИЧНА СТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ НА ПЕРІОД ДО 2035 РОКУ «БЕЗПЕКА, ЕНЕРГОЕФЕКТИВНІСТЬ, КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text>

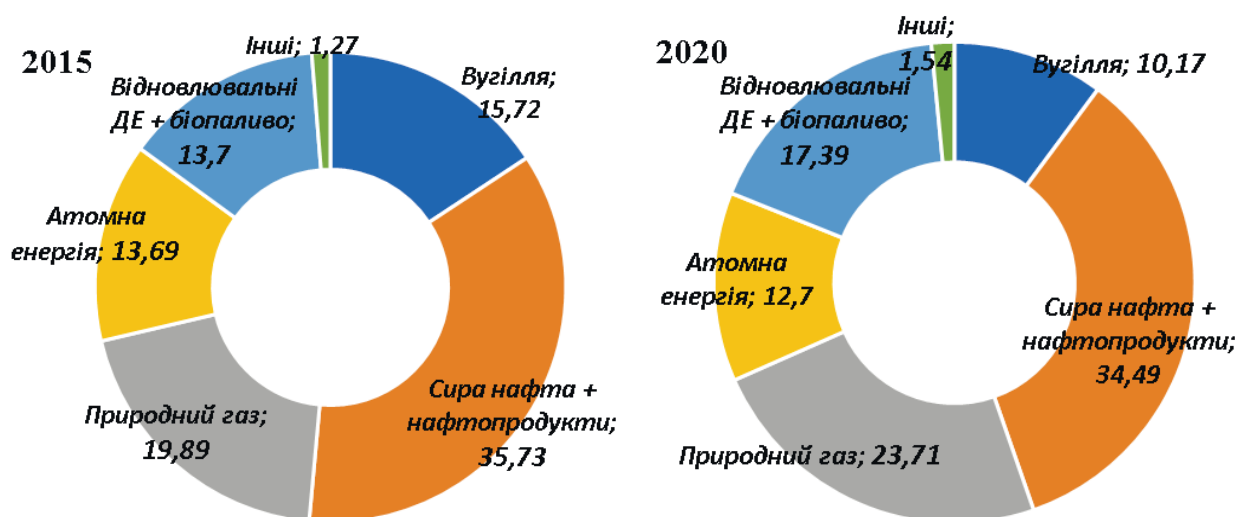

Рис. 7. Структура енергетичного балансу ЄС

Джерело: Energy balances. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/energy/data/database>

Відновлювані джерела енергії та біопаливо зберігають довгострокову висхідну тенденцію до нарощення обсягів постачання та споживання. На шляху до розбудови більш стійкої та безвуглецевої економіки у перспективі очікується випередження за часткою і природного газу⁸⁹.

У країнах ЄС обсяги природного газу та його частка у енергетичному балансі протягом 2015-2020 рр. зросла на 4%. **В Україні обсяги даного палива та його частка впали відповідно на 2,26 млн т. н.е. або на 1,5%. За підсумками 2021 року Україна скоротила видобуток природного газу на 2,2% (440 млн куб м) – до 19,79 млрд куб м. Це найнижче значення за останні 10 років**⁹⁰.

Падіння видобутку спостерігається саме у державному секторі. Найбільший видобувник – державне АТ «Укргазвидобування» (УГВ) протягом 2021 року видобуло 13,665 млрд куб м газу, на 4% або на 570 млн куб м менше, ніж попереднього року⁹¹. Доля УГВ у видобутку газу за підсумками року склала 69%. Натомість, приватний сектор показує ріст видобутку.

Понад дві третини первинних енергетичних ресурсів йде на забезпечення роботи електростанцій (23,7%), промисловості (18,5%), побутового сектору (15,7%) та транспорту (9,3%). Порівняльна характеристика структур електрогенерації України, ЄС та світу загалом подано на рис. 8-11.

⁸⁹ Renewables on the rise, coal continuously falling. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20220201-1/>

⁹⁰ Видобуток газу в Україні знизився на 2% - до 19,8 млрд куб м. URL: <https://expro.com.ua/novini/vidobutok-gazu-v-ukran-znizivsya-na-2-do-198-mlrd-kub-m>

⁹¹ Укргазвидобування стабілізує видобуток газу: у грудні 2021 року дсягли позитивної динаміки. URL: <https://ugv.com.ua/uk/page/ukrgazvidobuvanna-stabilizue-vidobutok-gazu-u-grudni-2021-roku-dosagli-pozitivnoi-dinamiki>

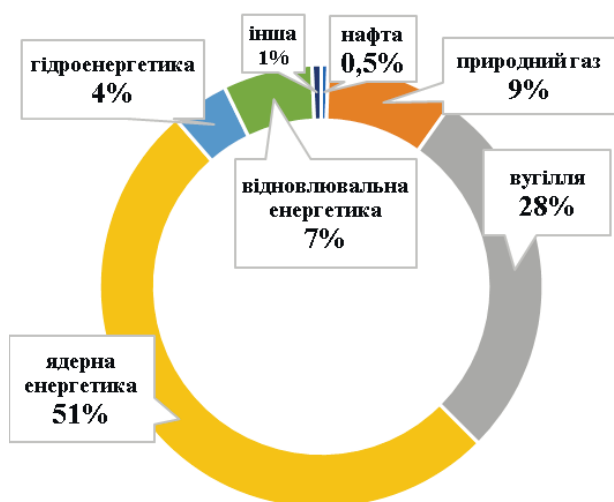

Рис. 8. Генерація електроенергії в Україні за типом палива, 2020 р.

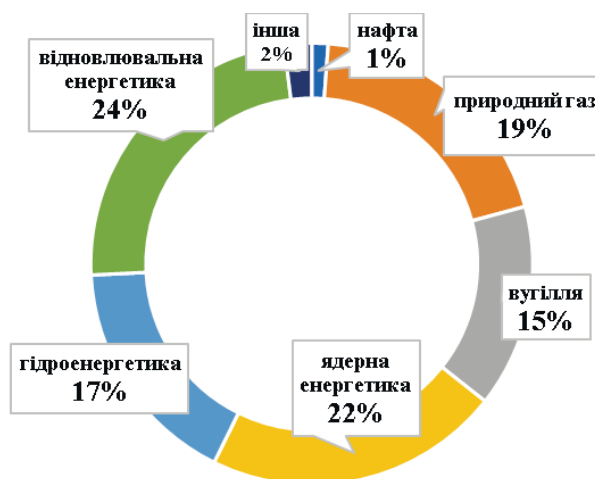

Рис. 9. Генерація електроенергії в світі за типом палива, 2020 р.

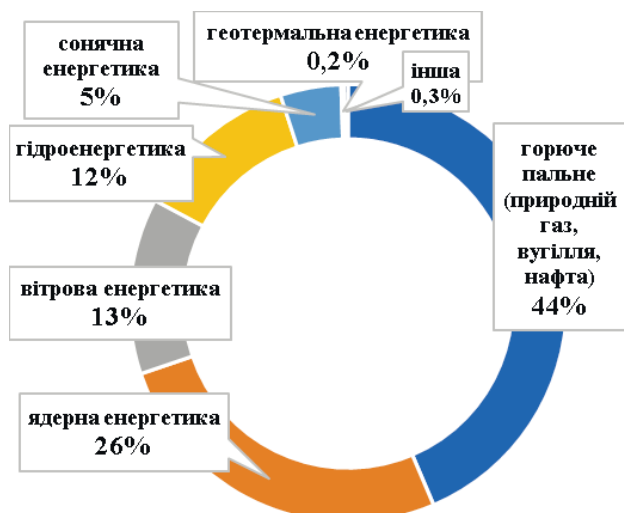

Рис. 10. Генерація електроенергії в ЄС за типом палива, 2019 р.

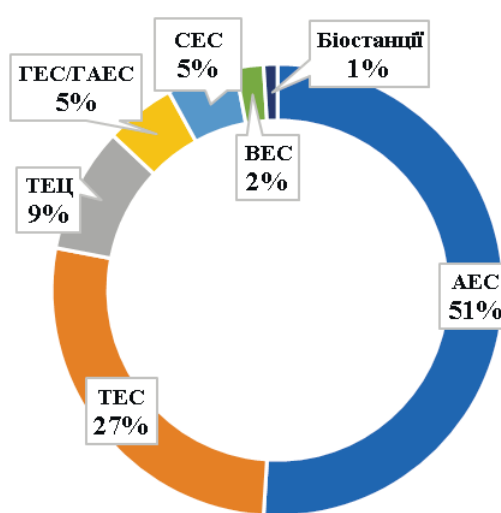

Рис. 11. Структура електрогенерації в Україні, 2020 р.

Превалююча частка електроенергії в Україні виробляється на АЕС та ТЕС. **Різне нарощення обсягів сонячної енергетики призвело до розбалансування національної енергосистеми та браку вугілля на ТЕС в осінньо-зимовий період протягом останніх років.** Протягом 2015-2020 рр. імпортозалежність України у поставках вугілля зросла на 10% (з 36% до 46%). При цьому залежність імпорту вугілля від Росії коливалась в межах 60-65%. Відтак в умовах сьогодення **зберігається ризик нестачі вугілля, імпорт якого крім того здійснювався портами, які на сьогодні є заблокованими.** Пошук альтернативних джерел та налагодження логістики постачання вугілля постає сьогодні одним із нагальних питань.

Нафта та нафтопродукти посідають четверте місце за часткою у енергетичному балансі України. **Втрата власних потужностей нафтопереробки повністю узалежнює країну від імпортних поставок.** Забезпечення внутрішнього ринку необхідною кількістю нафтопродуктів вимагає як і у випадку з вугіллям також вирішення питань логістики, яке крім того ускладнюється і обмеженою пропускнуою спроможністю пунктів пропуску.

Частиною Європейського зеленого курсу стала Стратегія розвитку водневої енергетики ЄС (The EU Hydrogen Strategy), реалізація якої дозволить до 2050 року налагодити виробництво «зеленого водню» на системній основі у необхідній кількості⁹². Крім того, реалізація Стратегії розвитку енергетики дозволить інтегрувати вітрову та сонячну енергетику з водневою як накопичувача енергії. На водень припадає менше 2% нинішнього споживання енергії в Європі і в основному використовується для виробництва хімічної продукції, таких як пластмаси та добрива (96% зазначеного виробництва водню здійснюється на основі природного газу, що супроводжується значною кількістю викидів CO_2). Проте водень також можна виробляти з відновлюваних джерел енергії (так званий відновлюваний водень або зелений водень).

Україна володіє значним потенціалом для розвитку водневої енергетики. Водночас у діючій Енергетичній стратегії розвитку України на період до 2035 року про неї навіть не згадано.

Підсумовуючи, у теперішніх умовах **енергетична безпека є вирішальною для забезпечення стійкості функціонування економіки країни в умовах військової агресії** з огляду на появу **нових викликів**:

- втрати Україною частини енергетичного потенціалу з видобування та переробки вуглеводнів;
- розриву основних логістичних ланцюгів постачання енергоресурсів;
- різкого здорожчання основних енергетичних ресурсів на світових ринках;
- загострення конкуренції за енергетичні ресурси;
- ускладненості ведення переговорів щодо забезпечення поставок енергоресурсів з країнами-постачальниками із значними ресурсами, частина з яких знаходиться під санкціями.

Активні бойові дії на території України призвели і **до появи значних ризиків**:

- проблем з накопиченням достатніх запасів вугілля та природного газу для надійного проходження осінньо-зимового періоду (станом на початок квітня видобуток газу загалом в Україні скоротився на 15%, а вугілля на держшахтах - до 30%⁹³);
- втрати управління Запорізькою АЕС (станом на травень 2022 року - майже двократне падіння обсягів виробництва⁹⁴);
- порушення роботи ГЕС внаслідок руйнування інфраструктури (греблі).

Перспективними напрямками розвитку енергетичного сектору України є:

- інтенсифікація розробки розвіданих запасів газу та нафти;
- забезпечення збалансованого та кліматично нейтрального розвитку енергетичного сектору України на основі водневої енергетики;

⁹² EU hydrogen strategy. URL: <https://www.axpo.com/lu/en/about-us/magazine.detail.html/magazine/renewable-energy/eu-hydrogen-strategy.html>

⁹³ Роботу шахт «Золота» та «Тошківська» відновити неможливо. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3450118-robotu-saht-zolota-ta-toskivska-vidnoviti-nemozливо-galusenko.html>

⁹⁴ Окупанти завдали Запорізькій АЕС збитків на 36 мільярдів гривень. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/05/14/novyna/ekonomika/okupanty-zavdaly-zaporizkij-aes-zbytkiv-36-milyardiv-hryven>

- розвиток різнотипних систем накопичення та використання енергії (насамперед «зеленої») у побуті та у промисловості;

Водночас найбільш актуальним питанням на сьогодні є активізація роботи у напрямі пошуку джерел та налагодження логістики постачання природного газу, вугілля та нафтопродуктів.

6. Наслідки військових дій та перспективи розвитку транспортної інфраструктури і транспортної логістики в Україні

Транспортна інфраструктура належить до стратегічно важливих чинників та рушіїв просторового розвитку України та виконує функцію забезпечуючої ланки в економічних логістичних ланцюгах. У більш широкому сенсі вона забезпечує інтегрованість економіки країни та сприяє зміцненню економічної та соціальної цілісності держави. Виступаючи інфраструктурним каркасом економіки країни та її регіонів, транспортна інфраструктура фактично є фундаментом формування логістичної системи та ланцюгів доданої вартості, нарощення транзитної спроможності країни, здійснення експортно-імпортних операцій і, загалом, задоволення потреб економіки та населення у відповідних послугах.

Протягом останніх років в Україні актуалізувався процес розбудови та покращення якості транспортної інфраструктури, що підтверджувалось визначеними у Національній транспортній стратегії України до 2030 року стратегічними пріоритетами модернізації всієї транспортної системи країни. В рамках цієї стратегії протягом двох останніх років відбувалась реалізація урядової програми «Велике будівництво», яка передбачала масштабну розбудову якісної освітньої, медичної і транспортної інфраструктури, в тому числі будівництво та ремонт транспортних коридорів, тисячі кілометрів державних і місцевих доріг, мостів, а також реконструкцію стаціонарних об'єктів, зокрема аеропортів у Вінниці, Житомирі, Кривому Розі, Полтаві, Рівному, Чернівцях, Дніпрі. Крім того, у довоєнний період було ініційовано прийняття низки законодавчих змін, що стосуються модернізації транспортних галузей та зміни механізмів управління їх розвитком в умовах децентралізації. Війна, розв'язана РФ не тільки перешкодила реалізації запланованого, але й спричинила виникнення низки нових проблем у цій сфері.

В умовах війни транспортна інфраструктура виконує низку надважливих військових, соціальних, гуманітарних та економічних завдань. Реалізація цих завдань полягає у постачанні військової техніки та іншої допомоги фронту, евакуації і переміщенні населення з небезпечних регіонів, організації та обслуговуванні перевезень вантажів для бізнесу, гуманітарної допомоги тощо. Інфраструктурні об'єкти та об'єкти військово-оборонного комплексу сьогодні найперші зазнають руйнування та знищення і це вимагає певних дій Уряду. А у повоєнний час саме відбудова об'єктів транспортної інфраструктури та забезпечення безпечних і надійних умов експлуатації її елементів прискорить процеси відновлення країни, відбудови економіки територій, які зазнали руйнівного впливу внаслідок військової агресії РФ.

На початок травня 2022 року ворогом зруйновано та пошкоджено близько 30% інфраструктури. Збитки завдані ворогом, за оцінками експертів, вже перевищують 100 мільярдів доларів. Зокрема, за час ворожих атак було пошкоджено та зруйновано понад 23 тис кілометрів доріг, 300 мостів, 10 військових аеродромів, 8 аеропортів та 2 порти⁹⁵. Найбільших втрат об'єктів транспортної інфраструктури зазнали Київська, Чернігівська, Сумська, Харківська, Одеська, Донецька та Луганська області. Слід відзначити, що в умовах ведення бойових дій неможливо оцінити масштаби всіх руйнувань транспортної інфраструктури, тим більше на Сході та Півдні України, де сьогодні ідуть активні бойові дії та зруйновано населені пункти.

Наслідком руйнування об'єктів всіх видів транспортної інфраструктури стало руйнування логістичної системи. Великих економічних втрат країні завдає блокада українських портів, діяльність яких у довоєнний час забезпечувала 65% зовнішнього товарообороту. Через повномасштабну російську агресію шість морських портів («Південний», «Миколаїв», «Ольвія», «Одеса», «Чорноморськ» та «Білгород-Дністровський») припинили свою діяльність в сфері транспортної логістики. Вже сьогодні внаслідок військових дій відбулась переорієнтація морських вантажопотоків України. Морські перевезення переорієнтувались з портів Чорного моря на порти Балтійського моря (Таллінн, Гданськ, Антверпен, Роттердам). Така переорієнтація вантажопотоків вкрай важлива з огляду на необхідність забезпечення безпеки морських перевезень. Слід відмітити, що зміни морських маршрутів доставки вантажів призводять до зростання вартості таких перевезень та необхідності вирішення низки питань, пов'язаних з резервуванням квот, погодженням обсягів перевезень, зміною умов укладання контрактів.

В умовах військових дій більшість авто- та залізничних перевезень українського експорту до ЄС та на світові ринки здійснюється через Європу, що створює «логістичні корки» у їх потоці. Залізниця сьогодні працює і доставляє грузи до 13 прикордонних переходів (Польща (4), Румунія (3), Словенія (3), Угорщина (2), Молдова (2)). В умовах сьогоднішнього основними транзитними країнами для України стають Польща і Румунія, які обслуговують 60-70% експортних залізничних перевезень. Це спричиняє зростання навантаження на автошляхи західних регіонів України та призводить до пошкодження дорожнього покриття, що вимагатиме у перспективі значних фінансових витрат для його оновлення. Таким чином, в Україні у найближчій перспективі повстане питання не тільки відбудови зруйнованих об'єктів транспортної інфраструктури, а й відновлення усіх транспортно-комунікаційних мереж країни.

Відмітимо, що залізниця сьогодні використовує лише близько 40% своєї потенційної спроможності. Так, її потенційна здатність щодо перевалки вантажів, зокрема на експорт, складала 3400 вагонів на добу, або 220 тонн вантажу. Фактично зараз залізниця спроможна відвантажувати за добу не більше 1900 вагонів, а час очікування для перетину кордону може сягати 25 діб⁹⁶. Така ситуація у транспортній

⁹⁵ Через війну Україна втратила \$4,5 млрд за тиждень. URL: <https://finclub.net/ua/news/cherез-vinu-ukraina-vtratyla-usd4-5-blrd-za-tyzhden.html>

⁹⁶ Обмеження логістичних можливостей та експортні питання під час військових дій. URL: <https://www.cci.zp.ua/vebinar-obmezheniya-logistychnyh-mozhlyvostej-ta-eksportni-pytannya-pid-chas-vijskovyh-dij-videozapys/>

логістиці зумовлена нерівномірним розподілом вантажів на різних ділянках кордону, обмеженою технічною спроможністю перевезень через нестачу рухомого складу, проблемами зі складуванням і контейнеризацією продукції.

Перешкодою ефективної транспортної логістики, яка відбувається за допомогою автоперевезень є необхідність оминати небезпечні ділянки та використовувати альтернативні дороги, які не пристосовані до переміщення габаритних вантажівок. За цих обставин, ланцюгові маршрути стають довшими. До того ж релокація бізнесу з потенційно небезпечних територій, метою якої є повне та часткове переміщення виробничих потужностей, ускладнює ланцюги постачання та змінює попит на транспортні перевезення.

Враховуючи наявну ситуацію, урядом вже сьогодні передбачено низку законодавчо-нормативних новацій та організаційних заходів, які спрямовані на покращення логістичних перевезень. Серед них низка заходів, які визначають умови та впливають на розвиток транспортної логістики сьогодні, зокрема:

- диверсифікацію транспортних маршрутів вантажо- та пасажироперевезень всіма видами транспорту;
- ліберизацію умов ведення бізнесу, що дозволяє формувати нові можливості для входу на ринок нових клієнтів та налагодження новітніх схем співпраці суб'єктів ринку з вироблення каналів постачання і продажу продукції;
- послаблення правил видачі дозволів на міжнародні автомобільні перевезення шляхом відміни двосторонніх і транзитних транспортних дозволів на міжнародні вантажні перевезення, зокрема з Болгарії, Угорщини, Словенії, Італії, Данії, Латвії, Естонії, Литви, Грузії та Туреччини;
- запровадження механізму бездозвільного проїзду всім гуманітарним вантажам з Молдови, Румунії, Словенії, Австрії, Чехії, Польщі, Німеччини, Нідерландів та Литви;
- відшкодування страхування для фрахтувальників, операторів та/або власників морських суден та суден внутрішнього плавання у разі перебування таких суден в акваторії українських портів у Дунайському регіоні, що дозволить уникнути проблеми зростання вартості страхування перевезень⁹⁷;
- запровадження спільного менеджменту українських та європейських партнерів для вироблення зручних логістичних рішень та вирішення технічно-організаційних проблем (узгодження митних правил, використання різних колій та поповнення рухомого складу).

Для забезпечення ефективного функціонування транспорту та дорожнього господарства в умовах війни Кабінетом Міністрів України створено Координаційну раду з питань логістики у сільському господарстві, діяльність якої спрямована на вдосконалення логістики перевезень аграрної продукції та сировини. Новостворена рада взаємодіятиме з органами центральної та місцевої виконавчої влади, місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, їх об'єднаннями, експертами, а також іншими консультативно-дорадчими органами. Створення такої структури сприятиме як формуванню та реалізації державної політики у сфері

⁹⁷ Заходи Уряду із забезпечення логістичних маршрутів. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zahodi-uryadu-iz-zabezpechennya-logistichnih-marshrutiv>

транспорту, дорожнього господарства, розвитку транзитного потенціалу і логістики, так і вирішенню нагальних проблем щодо вдосконалення логістики перевезень, підвищення ефективності процедур здійснення державного контролю під час переміщення товарів і транспортних засобів через державний кордон, удосконалення моніторингу міжнародних перевезень тощо.

Сьогодні складно робити прогнози та передбачити сценарії розвитку подій у найближчій перспективі. Однак, під час воєнних дій та й у повоєнний період, економічні рішення мають бути гнучкими, швидкими і зваженими. За цих умов необхідним є перегляд усталених підходів як до розвитку комунікаційно-мережевої структури транспортної системи регіонів, так і до розбудови її логістичної функції. Ці підходи мають враховувати зміни транспортних потоків та ланцюгів поставок, які відбулись внаслідок військових дій, ресурсні можливості країни, її стратегічні потреби та безпекові пріоритети. Основні обмеження та сприятливі чинники розбудови транспортної інфраструктури України подано у табл. 6.

Таблиця 6

Основні обмеження та сприятливі чинники розбудови транспортної інфраструктури України

Загрози (обмеження) розбудови транспортної інфраструктури	Можливості (сприятливі чинники) розбудови транспортної інфраструктури
1. Тривалість військових дій чи наявність замороженого конфлікту. 2. Високий попит на відновлення транспортної інфраструктури. 3. Блокування портів та високий ступінь руйнування залізничних та автотранспортних мереж. 4. Обмеження фінансових ресурсів внаслідок дефіциту державного бюджету. 5. Зростання операційних витрат підприємств транспортної галузі. 6. Скорочення бізнесу. 7. Втрати населення під час бойових дій та його еміграція і як наслідок нестача кадрового потенціалу транспортної сфери, у будівництві тощо. 8. Низькі можливості територіальних громад щодо застосування механізмів фінансування транспортної інфраструктури, які були запроваджені у зв'язку з реалізацією децентралізації.	1. Пришвидшення процесів євроінтеграції (вступу до ЄС) та забезпечення відповідності українських стандартів з проектування, будівництва, ремонту та утримання доріг до вимог законодавства ЄС. 2. Патронат зарубіжними партнерами відновлення міських територіальних громад. 3. Пожвавлення економічної активності та формування сприятливого інвестиційного клімату в країні. 4. Відновлення діяльності морських портів і як наслідок відновлення експортно-імпоротної діяльності. 5. Поширення започаткованої впродовж військового стану інтеграційні практики логістичної співпраці (наприклад, Укрзалізниці та Укрпошти). 6. Розбудова логістичних хабів. 7. Розвиток приватно-державного партнерства у сфері відновлення та експлуатації автомобільних доріг, зокрема через передачу інвесторам під концесію існуючих доріг.

Важливим рушієм відновлення та розбудови транспортної інфраструктури у повоєнний період має стати вибір стратегії її відновлення і модернізації, яка органічно впишеться в загальну Стратегію відродження України. Міністерство інфраструктури України декларувало, що більшість об'єктів зруйнованої транспортної інфраструктури можна відновити протягом двох років. Вважаємо, що цей час є достатнім лише для

вирішення першочергових завдань, наприклад, щодо спорудження тимчасових шляхів сполучення усіх видів транспорту інших дорожніх шляхів на територіях, які зазнали часткового, або повного руйнування.

Щодо короткострокових пріоритетів функціонування безпосередньо об'єктів транспортної інфраструктури, то вони для різних регіонів відрізнятимуться. Якщо для регіонів, в яких проводяться бойові дії першочерговим завданням буде відбудова інфраструктурних об'єктів, що забезпечить їх базові потреби (безперебійне функціонування транспортних мереж для здійснення вантажо- і пасажироперевезень), то для тилкових регіонів тактичними цілями стане забезпечення відновлення часткових пошкоджень об'єктів транспортної інфраструктури та створення умов для експлуатації логістичних маршрутів.

Варто відзначити, що передбачені у Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року пріоритети залишаться актуальними у повоєнний час. Це стосується забезпечення якості сервісу та ефективності розвитку транспортної галузі, обмеження її впливу на довкілля та дотримання безпеки руху. В розрізі різних видів транспортної інфраструктури мають бути розроблені та реалізовані програми їх розвитку та модернізації. Принципові рішення щодо розбудови транспортної інфраструктури потребуватимуть оновлення Генеральної схеми планування територій України та генеральних планів міст з чітко визначеними пріоритетами транспортного каркасу країни та її регіонів, зорієнтованими на інтеграцію України у ЄС.

Розвиток і модернізація транспортної інфраструктури України, як і відбудова об'єктів житлової та соціальної інфраструктури потребуватиме значних інвестицій. Джерелами фінансування розвитку транспортної інфраструктури у повоєнний період можуть стати кредитні кошти європейських фінансових структур та інституцій, таких як Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк, а також приватний капітал, який може бути використаний для розбудови концесійних автобанів. Це стосується також допуску приватних локомотивів до роботи на окремих маршрутах залізниці та інших заходів в рамках механізмів державно-приватного партнерства. За умов створення **Євросоюзом [трастового фонду солідарності](#), метою якого стане фінансування відновлення України після війни, акумульовані в ньому кошти можуть бути використані і для відбудови транспортної інфраструктури.**

Сьогодні ж в умовах невизначеності першочерговими векторами розвитку транспортної логістики мають стати:

- визначення альтернативних логістичних маршрутів - шляхів внутрішніх перевезень та експорту, що дозволить забезпечити гнучкі можливості вантажоперевезень;
- запровадження бізнесом довгострокового планування та створення робочих груп для налагодження злагодженого режиму роботи виробників та перевізників;
- подальший розвиток інтермодальних перевезень із задіяння всіх видів транспортної інфраструктури, що забезпечить прискорення перевезення товарів і зниження сукупних витрат;
- розширення інтеграційної співпраці суб'єктів різних видів економічної діяльності. Прикладом такої співпраці може слугувати взаємодія Укрзалізниці та Укрпошти,

діяльність яких була спрямована на перевезення та доставки гуманітарних вантажів.

Повертаючись до питання диверсифікації транспортних шляхів та вантажопотоків, доцільно зосередити увагу на переорієнтуванні частини залізничних вантажних перевезень на Молдову та Румунію. Запровадження таких стратегічних рішень підтверджується ініціативою відбудови залізничної колії між селом Джурджупещти (Молдова) і портом Галац (Румунія). Враховуючи те, що Україна для відновлення морських перевезень хоча б в довоєнних обсягах потребуватиме у короткостроковій перспективі значних зусиль, облаштування нових вантажних коридорів в південних регіонах країни відіграватиме важливу роль. Навіть за умов активізації діяльності Одеського порту, диверсифікацію вантажних коридорів слід оцінювати позитивно з огляду на можливість за таких обставин зменшувати термін обслуговування вантажів.

Узагальнюючи аналіз сучасного стану транспортної інфраструктури і транспортної логістики в Україні приходимо до висновку про необхідність формування державної політики розвитку цієї інфраструктури як в контексті її відбудови для забезпечення життєдіяльності в країні в цілому, так і в напрямку удосконалення логістики перевезень. Кожен з озвучених напрямів потребує вирішення низки першочергових та стратегічних завдань. Для вирішення стратегічних завдань доцільно буде сконцентрувати увагу на:

- удосконаленні нормативно-правової бази з питань транспорту, дорожнього господарства, здійснення державного контролю під час переміщення товарів і транспортних засобів через державний кордон та узгодження їх з європейськими стандартами;
- розробці та впровадженні рішень в сфері просторового планування з метою підвищення транспортної продуктивності, яка згідно практики країн-членів ЄС трактується як індикатор розвиненості транспортних мереж та ступеня забезпеченості населення об'єктами транспортної інфраструктури, яка оцінюється в країнах-членах ЄС за критеріями доступності та близькості транспортних мереж.

Варто відзначити, що в стратегічній перспективі для України цінним має стати досвід європейських країн постсоціалістичного табору. Йдеться про досвід будівництва і реконструкції автошляхів в т.ч. швидкісних, модернізації залізничних колій, з метою підвищення рівня транспортної доступності та безпеки руху, розбудови інтелектуальних транспортних систем, будівництва та модернізації морських і річкових каналів разом з розширенням існуючої інфраструктури внутрішніх водних шляхів. Зазначимо, що в рамках реалізації Операційної програми "Розвиток Східної Польщі" фінансування розвитку транспортної інфраструктури було визнано другим пріоритетом за обсягами фінансування після пріоритету «Створення довгострокових основ для інноваційних змін в економіці Східної Польщі», фінансування заходів цього напрямку складало близько 29,0% від загального обсягу фінансування програми.

В умовах воєнного стану розвиток транспортної інфраструктури пов'язаний із удосконаленням транспортної логістики задля налагодження нових логістичних шляхів та, одночасно, забезпечення безпекових експлуатаційних пріоритетів.

Вирішення нагальних проблем в сфері транспортної логістики потребує:

- спорудження тимчасових транспортних шляхів задля відновлення сполучень та постачання вантажів у постраждалі від воєнних дій регіони;
- відновлення ланцюгів постачань та пошук альтернативних безпечних логістичних шляхів для забезпечення вантажоперевезень в т.ч через європейські морські порти;
- збільшення залізничних перевезень і обсягів транзитних перевезень вантажним транспортом для здійснення зовнішньоекономічних перевезень;
- спрощення правил видачі дозволів на міжнародні автомобільні перевезення (бездозвільний проїзд стратегічно важливих товарів (паливо, добрива, комплектуючі для виробників тощо));
- підтримки державою та органами місцевого самоврядування бізнес-ініціатив з будівництва на території України залізничних та мультимодальних терміналів (логістичних хабів, сухих портів) на прикордонних територіях з Польщею, Словачією, Румунією, Угорщиною. Діючі сьогодні термінали (сухий порт Одеської компанії «Imtrex» (Рівненська область), «Західний контейнерний термінал» та інші) потребують покращення інформаційного забезпечення і впровадження інновацій з автоматизації процесів обміну даними з «Укрзалізницею», обліку і управління операціями обробки та збереження вантажів, перевантаження на інші види транспорту, проведення брокерських, банківських, страхових і фінансових послуг.

Отже, зміна логістичних ланцюгів в умовах руйнування та ускладнень використання об'єктів транспортної інфраструктури з одного боку призвела до необхідності вирішення низки найгостріших проблем для української економіки, а з іншого - сприятиме поглибленню інтеграції з країнами ЄС.

7. Фінансова стабільність в умовах війни в Україні: виклики, загрози, орієнтири зміцнення

Військова агресія Росії в Україні з лютого 2022 року, спричинила катастрофічні руйнування військових об'єктів, транспортної, енергетичної, промислової та житлової інфраструктури, завдала значних економічних та фінансових втрат, негативні наслідки яких спостерігатимемо не лише в Україні, але і далеко за її межами, обумовила погіршення прогнозів світового зростання та скорочення глобальної торгівлі, посилила загрози фінансовій стабільності. Так, Європейський центральний банк, на підставі перших оцінок наслідків війни, знизив прогноз приросту ВВП Єврозони на 2022 рік з 4,2% до 3,7% ; прогноз інфляції на поточний рік погіршений з 3,2% до 5,1%⁹⁸. Зростання цін на енергоносії, сировину, руйнування ланцюгів поставок, загрози продовольчій безпеці (Україна забезпечує 10% світового постачання зерна, а це 400 млн

⁹⁸ЄЦБ: Інфляція у Єврозоні у 2022 році перевищить 5 відсотків. URL: <https://www.dw.com/uk/yetsb-infliatsiia-u-yevrozoni-u-2022-rotsi-perevshchyt-5-vidsotkiv/a-61088872>

людей у світі залежні від українського зерна) тощо призводять до значних щоденних втрат світової економіки та погіршення рівня життя громадян.

За два місяці війни в Україні в силу різних причин (призупинення діяльності або через військову загрозу, або через блокування доступу до ринків збуту, або порушення логістичних шляхів і ін.) суттєво погіршилась економічна активність (за різними оцінками падіння склало 30-50%), що своєю чергою обумовило зростання фіскального дефіциту (наразі складно оцінювати величину фіскальних дисбалансів, але очевидно, що розриви збільшуються щодень). Надто високі ризики є стримуючим чинником приватних інвестицій у виробничі потужності чи модернізацію (а без гарантій безпеки із сторони держави, малоімовірно, що вони відновляться в найближчій перспективі). На інвестиції в найближчому горизонті 3-5 років, скоріш за все, можна розраховувати лише на державні і то у відновлення окремих об'єктів інфраструктури. Суттєвих втрат активів (особливо в регіонах, де ведуться активні бойові дії) та грошових коштів (в т. ч. через несплату кредитів та відсотків по їх обслуговуванню) більше, ніж вдвічі⁹⁹, зазнала і банківська система під час війни. Зазначене є неабияким викликом для юридичного оформлення збитків як фізичних осіб, так і підприємств. В силу логістичних проблем, обмежено експортний потенціал, посилився ціновий тиск, нерівномірний попит, а відтак і зростання витрат. За оцінками НБУ споживча інфляція в річному вимірі приростала до 13,7% у березні, та 16% у квітні 2022 року¹⁰⁰.

Військове вторгнення Росії в Україну негативно відобразилося і на виконанні бюджетних індикаторів. В поточному році, за оцінками Міністерства фінансів України, втрати державного бюджету щодень становлять близько 2 млрд грн¹⁰¹, за перші 4 місяці 2022 року державний бюджет виконано з дефіцитом у сумі 145,6 млрд грн., при цьому доходи склали 412,5 млрд грн, видатки – 558,1 млрд грн¹⁰²; поденні надходження по митниці становлять 15-20% від довоєнних надходжень (в силу зупинки роботи Київської, Одеської, Східної та Північної митниць)¹⁰³. Якщо в лютому 2022 року надходження від митних платежів складали 34,9 млрд грн, то в березні 6,7 млрд грн (17% виконання місячного розпису або «мінус» 32,3 млрд грн)¹⁰⁴; аналогічна ситуація по надходженнях ЄСВ: в лютому – 34 млрд грн, в березні – 27,8 млрд грн («мінус» 6,2 млрд грн). Падіння надходжень до бюджету обумовлює порушення ключового принципу бюджетної системи – збалансованості (рис. 12, 13), а отже посилює ризики збереження фінансової стабільності.

⁹⁹Половина українців перестали платити за кредитами. URL: <https://finclub.net/ua/news/polovyna-ukrainsiv-perestaly-platyty-za-kredytamy.html>

¹⁰⁰ Макроекономічний та монетарний огляд. URL: https://bank.gov.ua/admin/uploads/article/MM_2022-05.pdf?v=4

¹⁰¹ Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk>

¹⁰²У квітні 2022 року до загального фонду державного бюджету надійшло 76,2 млрд грн. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/u_kvitni_2022_roku_do_zagalnogo_fondu_derzhavnogo_biudzhetu_nadiishlo_762_mlrld_grn-3432

¹⁰³Міністр фінансів: Росія на межі дефолту нас не тішить. У нас своїх проблем вистачає. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/30/684939/>

¹⁰⁴Брифінг Сергія Марченка щодо забезпечення стабільності державної фінансової та бюджетної політики в умовах воєнного стану. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/30_bereznia_vidbuvsia_onlain_briefing_sergii_marchenka_shchodo_zabezpechenia_stabilnosti_derzhavnoi_finansovoi_ta_biudzhetnoi_politiki_v_umovakh_voiennogo_stanu-3382

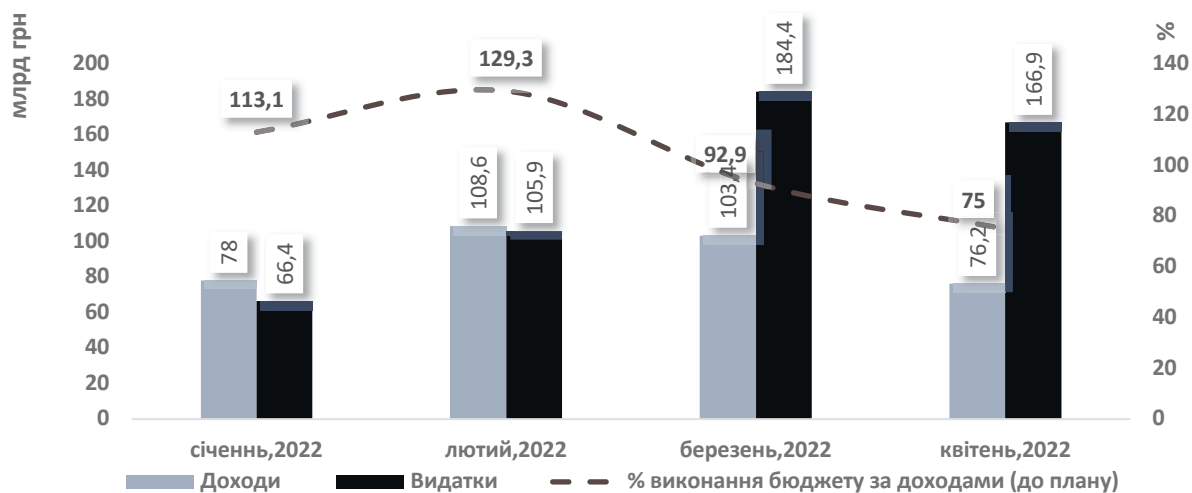

Рис. 12. Виконання державного бюджету України в січні-квітні 2022 року, млрд грн (загальний фонд)

*Складено за оперативними даними МФУ, ДКСУ

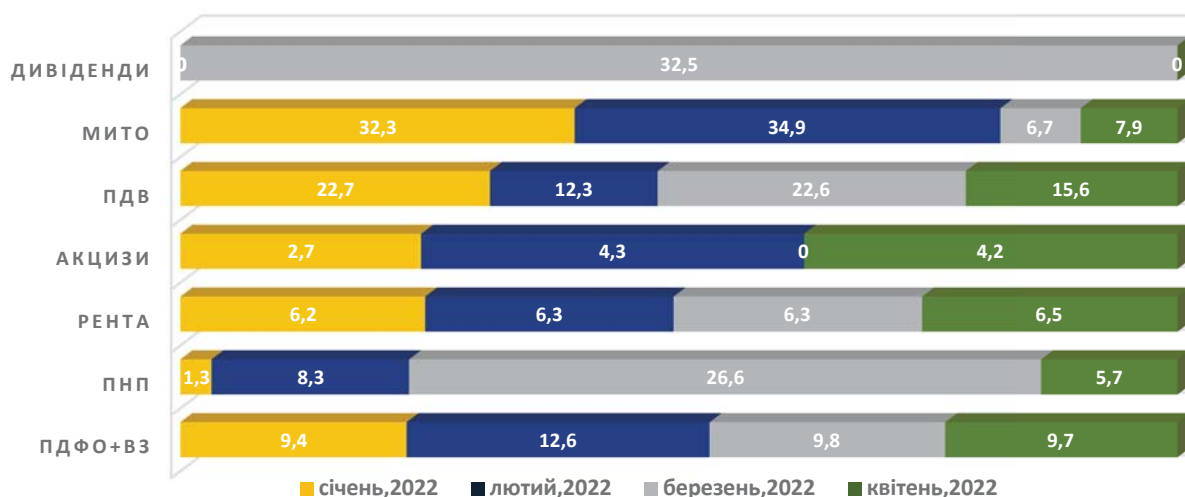

Рис. 13. Доходи загального фонду державного бюджету України за окремими податками, млрд грн

*Складено за оперативними даними МФУ, ДКСУ

Не останню роль в посиленні бюджетних дисбалансів відіграють запроваджені Урядом програми підтримки внутрішньо переміщених осіб (ВПО), яких за різними оцінками станом на кінець квітня понад 6,5 млн осіб (табл. 7). Об'єктивна необхідність запровадження яких для 3,4 млн українців уже стала важливим засобом до виживання.

Запроваджені Урядом програми підтримки внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні після 24 лютого 2022 р.

Програма	Сума, млн грн	Джерела покриття
Програма «Підтримка» Регулюється Постановою КМУ від 04.03.2022 р. №199 (https://www.kmu.gov.ua/npas/pitannya-nadannya-u-2022-roci-zastrahovanim-osobam-odnorazovoyi-materialnoyi-dopomogi-u-zvyazku-iz-vtratoyu-chastini-zarobitnoyi-plati-dohodu-roboty-ekonomichna-diyalnist-yakih-timchasovo-zupinena-vnaslidok-provedennya-bojovih-diy-pid-chas-voennogo-stanu-v-ukrayini) - одноразова допомога ВПО в розмірі 6500 грн за рахунок ДБ у зв'язку із втратою частини заробітної плати (доходу), робота (економічна діяльність) яких тимчасово зупинена внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні	21 450,0	Резервний фонд за рахунок скорочення видатків (Постанова КМУ від 10.03.2022р. №245), в т.ч:
Регулюється Постановою КМУ від 20.03.2022 р. №331 (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-%D0%BF#n8) та Розпорядженням КМУ від 12.04.2022 р.№ 282-р (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/282-2022-%D1%80#Text)- Компенсація роботодавцям витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні – щомісячна допомога в розмірі 6500 грн за рахунок ДБ	200,0	- Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій – 6000 млн грн; - ДФРР – 5205 млн. грн; - Реконструкція, модернізація та відновлення меліоративних систем - 1 000 млн. гривень - Компенсація фінансових зобов'язань за кредитними та лізинговими договорами у галузі машинобудування - 1 000 млн. гривень; - Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію інфраструктурних проектів та розвиток об'єктів соціально-культурної сфер – 8700 млн. грн
Програма «Надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг». Регулюється Постановою КМУ від 20.03.2022 р. №332 (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text) – виплата здійснюється для осіб інвалідністю та дітей в розмірі 3000 грн, для інших 2000 грн за рахунок ДБ	10000,0	Резервний фонд за рахунок скорочення видатків загального фонду
Компенсація власникам житла витрат за тимчасове розміщення ВПО Регулюється Постановою КМУ від 19.03.2022 р. №333 (https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-kompensaciyi-vitrat-za-timchasove-rozmishchennya-vnutrishno-peremishchenih-osib-yaki-peremistilisya-u-period-voennogo-stanu-i-ne-333) та Розпорядженням КМУ від 19.04.2022р. № 298-р (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/298-2022-%D1%80#Text) - надається власникам житлових приміщень за	2,74	Резервний фонд, місцеві бюджети, кошти підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності і господарювання, іноземних держав та міжнародних організацій у вигляді благодійної, гуманітарної та матеріальної допомоги, а також добровільних пожертвувань фізичних і юридичних осіб, благодійних організацій та громадських об'єднань, інших не заборонених законодавством джерел виключно у безготівковій формі

Програма	Сума, млн грн	Джерела покриття
безоплатне розміщення ВПО, які перемістились після введення воєнного стану і не отримали адресної допомоги. Сума компенсації за людино-день – 14,77 грн (443,1 грн за 30 днів на одну ВПО)		

*Складено на основі вказаних джерел

Слід відмітити, що суттєве скорочення податкових надходжень за останні два місяці поточного року частково є і наслідком запровадження податково-митних новацій Уряду задля «пом'якшення» шоків в економіці України. Серед таких: скасування митних зборів на всі товари, окрім ввезених з Росії і Білорусії, ввезення імпортованих товарів без ПДВ для підприємств на спрощеній системі оподаткування (ССО), звільнення від сплати ПДВ та знято ліміт доходу для третьої групи ССО, призупинено вимоги щодо зобов'язань по землі, податку на житлову нерухомість та майно в зоні бойових дій та багато інших (Додаток А). В цьому контексті зазначимо, що заходи бюджетно-податкової політики, запроваджені Урядом в березні-квітні поточного року, на наш погляд, носять дуальний характер. З одного боку, пом'якшують фіскальне навантаження на бізнес (а адміністративне на податкові і митні органи), що в умовах війни виправдовує доцільність стимулювання економічної активності, з іншого – скорочують надходження до бюджетів (і місцевих і державного), а отже формують їх дефіцит. Така ситуація, доповнена невтішними прогнозами від Світового банку (за умов значної невизначеності та ризиків), які вказують на те, що ВВП України у 2022 році може впасти на 45,1%, порівняно із попереднім роком, інфляція сягне 15%, а подальше падіння економіки залежатиме від тривалості та інтенсивності війни¹⁰⁵, посилює: а) загрози та ризики фінансовій стабільності країни; б) зростання обсягів бюджетних витрат (як то на підтримку бізнесу, забезпечення ВПО, фінансування війни, відновлення економіки регіонів і ін.).

Логічно, що в умовах війни державні фінанси переорієнтовується на оборону та забезпечення життєдіяльності мешканців країни. Першочерговим завданням Уряду є забезпечення фінансово-економічної стабільності, а вже потім – відновлення і структурна перебудова економіки. Важлива роль в цих процесах належить і банківській системі.

Що стосується банківської системи, то, як свідчить світова практика, в воюючих країнах, банки дуже швидко припиняють свою діяльність, чого не можна сказати про вітчизняну банківську систему. Попри те, що війна суттєво вплинула на роботу фінансової системи, за підсумками двох місяців (березень-квітень, 2022 р.) в Україні вдалося все ж таки зберегти хоч і дуже «крихку» фінансову стабільність. Завдяки чому? Завдяки вчасно проведеній реформі фінансового сектору, а також реалізації своєчасних антикризових заходів регулятора, стійкість фінансової системи в умовах війни не була порушена, попри існування чималих системних ризиків (як то вплив депозитів, зупинка безготівкових розрахунків, порушення роботи платіжних систем, електронних платежів тощо) фінансового сектору. Так, НБУ в цілях підтримки

фінансової стабільності в Україні миттєво вжив заходів, які впродовж останніх двох місяців довели свою ефективність, а саме:

- зафіксував обмінний курс на рівні 29,25 грн/дол, та обмежив щоденне зняття готівки в національній (до 100 тис грн) і іноземній валюті (до 30 тис грн в еквіваленті до 1000 дол США), що дозволило стримати паніку на готівковому ринку;
- відтермінував рішення щодо зміни розміру облікової ставки в умовах війни;
- призупинив усі операції з державним боргом, окрім операцій Міністерства фінансів України;
- здійснив пряме фінансування державного бюджету (що зазвичай неприйнятно в мирний час), викупивши військові ОВДП на 70 млрд грн;
- в цілях забезпечення безпеки та фінансової стабільності банківської системи відкликав ліцензію у російських державних банків (дочірніх російських банків Сбербанку, Промінвестбанку і Внєшкомбанку)¹⁰⁶;
- забезпечив безперебійну роботу системи електронних платежів, відкривши безлімітні банківські кредити рефінансування;
- ввів мораторій на санкції за порушення банками вимог до капіталу, нормативів ліквідності та кредитного ризику, обмежень валютної позиції та звітності, тобто банки отримали дозвіл на «кредитні канікули» та неврахування протермінування за кредитами та на реструктуризацію кредитів боржникам, що постраждали через агресію Росії.

Показовою є збільшення ліквідності банківського сектору, що за інформацією НБУ, у всіх валютах з початку війни фіксується зростання на 41 млрд грн. Зазначене свідчить про те, що в умовах війни вітчизняна банківська система володіє достатнім ресурсом міцності для підтримки економіки.

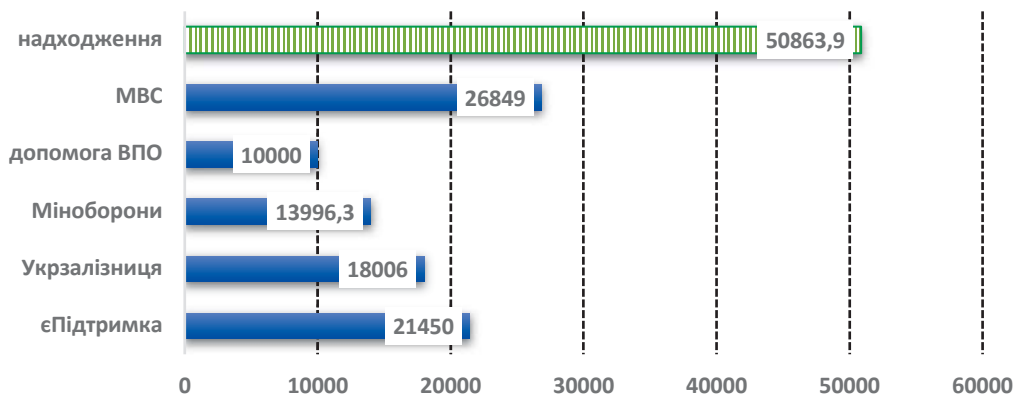
Що стосується державних фінансів, то в цьому секторі ситуація теж була відносно керована, попри те, що економіка країни практично не працювала (результатом стало різке падіння надходжень до бюджетів), а видатки бюджету катастрофічно зросли. В умовах обмежених ресурсів та непрогнозованих надходжень, Уряду прийшлося ухвалити швидкі і непопулярні рішення та реалізувати дієві заходи, серед яких:

- *максимально можлива економія бюджетних ресурсів. Уряд тільки за березень-квітень 2022 року двічі скоротив (провів секвестр бюджету) і самостійно перерозподілив видатки загального фонду Державного бюджету (в умовах воєнного стану БК дозволяє) та збільшив обсяг видатків резервного фонду (до 124188,4 млн грн)¹⁰⁷, відмовившись при цьому від фінансування капітальних, поточних і частини захищених видатків (рис. 14);*
- забезпечення доходів бюджету у першому кварталі 2022 року вдалося реалізувати завдяки авансовим виплатам дивідендів державними

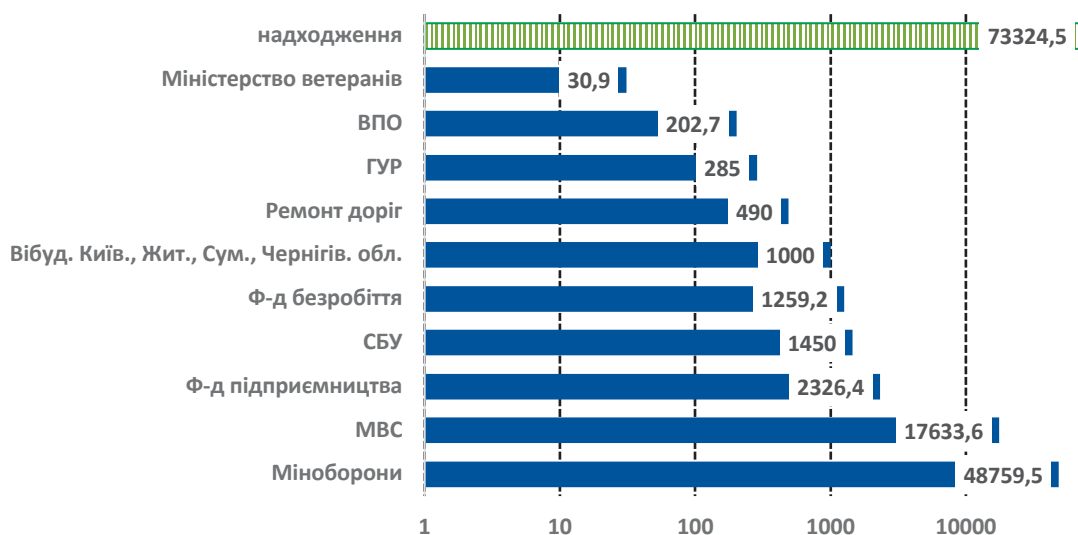
¹⁰⁶Про особливості припинення діяльності банків в умовах воєнного стану. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0019500-22#Text>

¹⁰⁷ Про спрямування коштів до резервного фонду. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-spryamuvannya-koshtiv-do-rezervnogo-fondu-derzhavnogo-byudzhetu-245>; URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-2022-%D0%BF#Text> ;

підприємствами (НАК «Нафтогаз України» - 2,3 млрд грн¹⁰⁸) та перерахуванням прибутку НБУ (19 млрд грн¹⁰⁹); Приватбанку (28 млрд грн¹¹⁰). Такі кроки дали змогу в березні забезпечити виконання доходів на 93%, при цьому загострили ризики невиконання бюджету в наступному періоді;

а) Резервний фонд, березень 2022, млн грн

б) Резервний фонд, квітень 2022, млн грн

Рис. 14. Резервний фонд (наповнення/використання), березень-квітень 2022 р, млн грн

*Складено на основі Постанов та Розпоряджень КМУ

- з огляду на необхідність фінансування значних оборонних видатків (а світова практика доводить, що це, як правило, кредити і військові облігації), основна увага Міністерства фінансів сфокусована на таких довгострокових інструментах як запозичення на пільгових умовах, та грантових коштах. Слід зазначити, що станом на 02.05.2022 р. із зовнішніх джерел залучено 123,2 млрд

¹⁰⁸Нафтогаз сплатив авансом у ДБ 2,3 млрд грн. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/30/684963/>

¹⁰⁹НБУ перерахував до ДБ 19 млрд грн. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/02/25/682784/>

¹¹⁰Приватбанк перерахував до ДБ 28 млрд грн. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/5/683350/>

грн¹¹¹, з яких 41,3 млрд грн – допомога МВФ в рамках програми екстреної підтримки (RFI) та 19,5 млрд грн – позика ЄС в рамках екстреної макрофінансової допомоги. Швидке рішення ЄС про створення цієї програми в обсязі 1,2 млрд євро є вагомим результатом інтенсивних перемовин з міжнародними партнерами, які варто і надалі продовжувати. Попри те, що ключові запозичення здійснюються до 15-ти років під низькі відсотки обслуговування (~1%) і скоріш за все, вони не будуть переобтяжувати бюджети наступних періодів, з позиції відновлення/відбудови країни все таки краще залучати грантові кошти, оскільки кредити відволікатимуть кошти на обслуговування боргу;

- що стосується такого інструменту запозичень як військових облігацій, то Уряд ухвалив рішення про їх випуск на 400 млрд грн з дохідністю 11%. За два місяці війни Міністерство фінансів провело 23 аукціони з продажу військових облігацій, залучивши до державного бюджету майже 50 млрд грн, 93,8 млн дол. США та 176,5 млн євро¹¹², що дало змогу збільшити видатки на оборону країни;
- на період дії воєнного стану спрощено бюджетні процедури на місцевому рівні¹¹³ задля забезпечення безперебійної роботи та життєдіяльності територіальної громади. Серед основних дозволено: вносити зміни до місцевого бюджету (МБ) виконкомам, ВЦА, ВА без рішень місцевих рад; перерозподіляти видатки бюджету, дотації субвенції без погодження відповідних комісій місцевих рад; виконкомам приймати рішення про перерахування коштів з МБ до ДБ на потреби війни; передача коштів між місцевими бюджетами без укладання договору; виконкомам затверджувати проекти місцевих бюджетів; спрямовувати залишки коштів за освітньою субвенцією та субвенцією особам з особливими освітніми потребами з ДБ до МБ, збережених на рахунках МБ станом на 01 січня 2022 р. на заходи територіально оборони, задоволення продовольчих потреб цивільного населення та евакуацію цивільного населення. Призупинено всі перевірки (і розпочаті теж) Державною аудиторською службою щодо виконання МБ;
- запроваджено автоматичний розподіл частини акцизного податку з виробленого в Україні та ввезеного на митну територію України пального (13,44%) між місцевими бюджетами в першому півріччі 2022 р., тобто за схемою надходжень по другому півріччю 2021 року.

В підсумку значимо, що забезпечення фінансової стійкості в умовах війни в Україні (мабуть як і посткризове відновлення економіки) потребують нових підходів до реалізації бюджетно-податкової та боргової політики.

В умовах воєнного стану задля збереження фінансової стабільності в країні необхідно:

¹¹¹ У квітні 2022 року до загального фонду державного бюджету надійшло 76,2 млрд грн. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/news/u-kvitni-2022-roku-do-zagalnogo-fondu-derzhavnogo-byudzhetu-nadiishlo-762-mlrd-grn-3432>

¹¹² За даними НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/kilkist-vlasnikiv-ovdp-ukrayini-nadali-zrostaye-vkladniki-otrimali-viplati-vid-pogashennya-pershogo-vipusku-viyskovih-obligatsiy-depozitariy-nbu>

¹¹³ Останова КМУ «Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану» від 11.03.2022 р. № 252. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-formuvannya-ta-vikonannya-miscevih-byudzhativ-u-period-voyennogo-stanu-252>

- продовжувати докладати зусиль для залучення офіційного фінансування від міжнародних партнерів на пільгових умовах, а також дотримуватися максимально можливої економії бюджетних ресурсів і міжнародних резервів;
- збільшення бюджетних видатків має відбуватися, насамперед, на пріоритетні напрями – забезпечення обороноздатності країни та соціального захисту населення, водночас надання податкових пільг має носити виключний, а не всеохоплюючий характер;
- рушієм відновлення економіки серед інших повинна бути банківська система, а державним банкам при цьому може бути відведена вагома роль;
- лібералізація податкової системи неминуче призведе до зменшення очікуваних надходжень та бюджетних дисбалансів, а тому, все більшої ваги набуває фінансова підтримка від міжнародних донорів (з фокусом на гранти, щоб не накопичувати борги, на кшталт плану Маршала, де 90% коштів складали гранти). Серед потенційних джерел допомоги окрім грантів, можуть бути і кредитні гарантії і натуральні внески. При цьому доцільно максимально дотримуватись принципів цільового витрачання коштів та адміністрування у повній відповідності до стандартів і процедур ЄС (позаяк Україна прагне такого членства);
- враховуючи ситуацію із просуванням війни на теренах України, станом на кінець квітня можемо констатувати, що спостерігається певне зонування територій (а отже і громад) за ризиком порушення фінансово-економічної стійкості, яке умовно можна класифікувати на такі типи: а) громади в тилу з низькими ризиками для порушення фінансово-економічної стійкості, але значною кількістю внутрішньо переміщених осіб; б) громади з підвищеними потенційними ризиками для порушення фінансово-економічної стійкості; в) громади в зоні бойових дій та прифронтових територіях; г) громади в окупації. Також стає зрозуміло, що першочергові завдання для забезпечення фінансово-економічної стійкості будуть різнитися між собою.

8. Проблеми та заходи забезпечення ефективності надання гуманітарної допомоги в умовах війни

У подоланні масштабної гуманітарної кризи, спричиненої військовою агресією росії, важливу роль відіграє допомога урядів іноземних держав, міжнародних організацій, компаній та приватних осіб. Станом на початок травня ООН та гуманітарні партнери надали допомогу понад 5,4 млн людей по всій території України, причому більшість людей отримали допомогу у Харківській (1,3 млн), Київській (479 100) та Львівській (365 700) областях. Понад 4,7 млн людей отримали допомогу у сфері продовольчої безпеки та засобів до існування, а майже 1,5 млн отримали медичну

допомогу або гуманітарну допомогу від партнерів¹¹⁴. Від початку повномасштабної війни Міністерство охорони здоров'я України отримало медичної гуманітарної допомоги майже на 6 мільярдів гривень¹¹⁵.

Діючі у мирний час тривалі бюрократичні процедури ввезення гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану були кардинально спрощені низкою рішень Кабінету Міністрів України, які оперативно приймалися відповідно до ситуації, яка складалася на кордоні. Разом з тим практика їх реалізації виявила **чинники, які здійснюють визначальний вплив на час та ефективність надання допомоги кінцевому набувачу гуманітарної допомоги**. До таких належать:

- відсутність **єдиного цифрового середовища обміну даними** формування та обробки автентичної інформації всіма учасниками процесів надходження гуманітарної допомоги, автоматизованого створення та обігу необхідних документів;
- несформована система та методологія ідентифікації, верифікації та авторизації суб'єктів, які залучені до процесів ввезення гуманітарної допомоги;
- розрізнена методологія та номенклатура обліку гуманітарної допомоги, яка надходить та розподіляється, що унеможливорює формування об'єктивної інформації про потреби та наявні ресурси;
- відсутність уніфікованих алгоритмів дій учасників та автоматизоване формування супровідних документів (ТТН, митна декларація, акт приймання передавання, прибуткова/видаткова накладна, роздаткова відомість тощо), що формуються у процесах ввезення гуманітарної допомоги у різних «ланцюгах» її постачання;
- низька мобільність та безальтернативність у прийнятті рішень уповноважених органів та учасників процесу в умовах швидкої зміни ситуації;
- вузька спеціалізація та сегментованість наявних інформаційно-технологічних (IT) рішень у відповідній сфері;
- прояви недбалості, зволікання, недоброчесної поведінки, шахрайства чи навіть кримінальних правопорушень у кожному з сегментів діяльності у сфері гуманітарної допомоги.

Наслідками цього стали:

- відсутність об'єктивного обліку потреб та ресурсів гуманітарної допомоги;
- несвоєчасне, нецільове задоволення потреб гуманітарної допомоги чи дублювання її забезпечення;
- нераціональне використання людських та матеріальних ресурсів;
- формування передумов до вчинення правопорушень у сфері гуманітарної допомоги.

Рішенням зазначених проблем може стати **формування єдиного інформаційного середовища для усіх суб'єктів у сфері гуманітарної допомоги «Гуманітарна інтеграційна платформа»** шляхом створення цифрового рішення та інструментарію, що функціонуватиме за принципом «ПОТРЕБА — ОПЕРАТИВНІСТЬ – РЕСУРС – ЕФЕКТИВНІСТЬ» та забезпечить:

¹¹⁴ Гуманітарне реагування станом на 12:00 5 травня. URL: <https://reports.unocha.org/uk/country/ukraine/>

¹¹⁵ Україна від початку війни отримала медичної гуманітарної допомоги на 6 мільярдів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3472099-ukraina-vid-pocatku-vijni-otrimala-medicnoi-gumanitarnoi-dopomogi-na-6-milardiv-lasko.html>

- уніфіковані стандарти обліку потреб та ресурсів гуманітарної допомоги;
- максимальну швидкість та безпеку постачання;
- звітність та контроль цільового використання гуманітарної допомоги;
- системну та комплексну цифровізацію усіх процесів у сфері гуманітарної

допомоги.

Створення цифрового функціоналу та практичного *електронного сервісу, що комплексно та системно задовольняє всі операційні потреби у сфері гуманітарної допомоги*, дозволить:

- формувати повну, цілісну та об'єктивну інформацію про потреби отримувачів гуманітарної допомоги, обсяги ресурсів, які можуть бути надані донорами, та обсяги їх надходження до України;

- уніфікувати та автоматизувати процедури оформлення, отримання, надання та розподілу гуманітарної допомоги, підготовки всіх необхідних документів та їх зберігання в електронній формі;

- координувати та налагодити комунікацію усіх суб'єктів, залучених до постачання гуманітарної допомоги (донори, отримувачі, перевізники, власники складів, тощо);

- створити ІТ платформи обміну даними між усіма зацікавленими органами державної влади та отримувачами гуманітарної допомоги для прискорення процедури перетину вантажів гуманітарної допомоги державного кордону, автоматизації звітності та контролю цільового використання гуманітарної допомоги;

- забезпечити функціонування актуальної аналітичної бази даних для прийняття центральними та місцевими органами державної влади проактивних, своєчасних та обґрунтованих управлінських рішень у сфері гуманітарної допомоги.

Заходи, що мають бути реалізовані обласними державними адміністраціями (з 24 лютого 2022 року - обласними військовими адміністраціями (ОВА)):

1) Аналіз функціонування профільних підрозділів ОВА, що здійснюють функції у сфері забезпечення гуманітарної допомоги в умовах дії воєнного стану. Формування переліку проблемних питань та пропозицій щодо оптимізації процесів у сфері надання гуманітарної допомоги, зумовлених радикальним спрощеннями правового регулювання, встановлених постановою Кабінету Міністрів України від 01.03.2022 № 174 «Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану» (зі змінами). Напрацьований досвід має стати базою для внесення змін до Закону України «Про гуманітарну допомогу» та видання на його виконання підзаконних актів.

2) Вивчення функціоналу ІТ рішень у сфері гуманітарної допомоги, які використовуються профільними підрозділами ОВА для реалізації функцій забезпечення гуманітарної допомоги з метою чіткої ідентифікації завдань, які вони вирішують, та визначення функціоналу, що потребує створення нового, чи удосконалення діючого програмного забезпечення чи ІТ рішень.

3) Розробка проекту технічних вимог до єдиного інформаційного середовища у сфері гуманітарної допомоги та їх направлення до Міністерства цифрової трансформації України.

4) Сформулювати перелік пропозицій змін до законодавства у сфері гуманітарної допомоги у воєнний та післявоєнний період щодо:

- запровадження «повідомного» принципу реєстрації всіх суб'єктів, долучених до процесу забезпечення гуманітарної допомоги, автоматизованих алгоритмів формування їх реєстрів, верифікації та застосування аналізів ризику.

Наразі Законом передбачено лише ведення Єдиного реєстру отримувачів гуманітарної допомоги попри те, що до процесу долучені донори, перевізники, суб'єкти господарювання у сфері складського господарства, ОВА як у якості органів управління так і у якості отримувачів чи донорів гуманітарної допомоги.

- скасування процедури визнання гуманітарної допомоги за критеріями її кількісних показників, характеру та цільового призначення;

- законодавче закріплення надання повноважень органам місцевого самоврядування формувати переліки товарів, які визнаються гуманітарної допомоги, а керівникам територіальних громад та/або голів місцевих адміністрацій, виносити рішення про визнання товару гуманітарною допомогою, коли такі не віднесені до відповідних переліків;

У мирний час суб'єктами визнання товарів гуманітарної допомоги є Мінсоцполітики та ОВА залежно від ваги вантажу, характеру гуманітарної допомоги (товар, послуга, валюта), Процедури могли тривати місяцями та роками.

- визначення керівників територіальних громад та/або голів місцевих адміністрацій відповідальними суб'єктами, що організовують та/або здійснюють контроль за отриманням, розподілом, використанням за цільовим призначенням, підготовкою статистичної звітності, обліком гуманітарної допомоги, визнаної такою їх рішенням;

Практика засвідчила, що максимально швидко прийняти рішення про визнання товарів гуманітарної допомоги може суб'єкт владних повноважень, до якого найшвидше може звернутися отримувач та набувач гуманітарної допомоги. На рівні територіальних громад – голова громади; бюджетні установи – місцеві адміністрації тощо. Одночасно з цим реальним стане можливість забезпечити й контроль за цільовим використанням гуманітарної допомоги.

- реінжинірингу та цифровізації усіх процесів у сфері, що регламентує Закон України «Про гуманітарну допомогу», на підставі правових новел воєнного стану;

- нормативно затвердити єдині, загальнодержавні технічні ІТ стандарти та алгоритми, необхідні для забезпечення міжвідомчого обміну даними, сумісність програмного забезпечення у сфері забезпечення гуманітарної допомоги, інтеграції з іншими базами даних та техзасобів необхідних для забезпечення гуманітарної допомоги.

**Податково-митні новації законодавства України, запроваджені
у березні-квітні 2022 року**

Законодавчі нововведення	Характеристика змін
<i>Перший пакет поправок до ПК, МК (17.03.2022 р.)*</i>	<i>Податкова сфера:</i> • на період воєнного стану збільшено річний ліміт доходу для перебування на третій групі єдиного податку для фізичних осіб та юридичних осіб будь-якої організаційно-правової форми з 7,5 млрд грн до 10 млрд грн. Обмеження щодо кількості найманих працівників не застосовується; • до скасування воєнного стану фізичні особи – підприємці – платники єдиного податку 1 та 2 груп мають право не сплачувати єдиний податок; • з 1 квітня 2022 року на період воєнного стану і протягом місяця після його завершення ставку єдиного податку для платників, що перебувають на третій групі ССО, знижено з 5% до 2% від доходу. ПДВ в цей період не нараховується і не сплачується; • на період дії воєнного стану передача пального на потреби ЗСУ та підрозділів територіальної оборони, а також як гуманітарної допомоги не оподатковується (акцизний податок, ПДВ); • відмінено нарахування пені за порушення податкового законодавства на період воєнного стану; • розширено перелік операцій щодо звільнення від ПДВ та мита ввезення і постачання на територію України касок, бронежилетів, шоломів, лікарських засобів, інших товарів оборонного призначення; • на період воєнного стану операції з ввезення і постачання на територію України бензину, дизельного пального, скрапленого газу, а також нафти оподатковуватимуться ПДВ за ставкою 7% (було 20%), акцизний податок 0%; • з березня 2022 року по 31 грудня року, наступного за роком, в якому буде скасовано воєнний стан, звільнено від земельного податку та орендної плати земельні ділянки, на яких велися бойові дії, які тимчасово окуповані, а також засмічені вибухонебезпечними предметами (перелік таких територій визначатиме Кабінет Міністрів України); • за 2022 рік скасовано екологічний податок за об'єктами, що розташовані на територіях, де велися бойові дії, або тимчасово окупованих територіях; • розширено часові рамки, в межах яких програмні РРО можуть працювати без підключення до Інтернету. Санкції за порушення закону про РРО

	не будуть застосовуватися до завершення воєнного стану; • для фізичних осіб, що здійснюють незалежну професійну діяльність, платників єдиного податку та фермерів на період воєнного стану скасовано сплату ЄСВ за себе; • платникам єдиного податку – фізичним особам другої та третьої груп, юридичним особам третьої групи надано право не сплачувати ЄСВ за найманих працівників, які мобілізовані на військову службу до ЗСУ (за умови, що такі роботодавці продовжують виплачувати їм заробітну плату); • запроваджено мораторій на проведення перевірок нарахування та сплати ЄСВ, а штрафні санкції з ЄСВ не застосовуються; • розширено повноваження Національного банку щодо встановлення особливостей функціонування банків та небанківських фінансових установ в умовах воєнного стану. Зобов'язано НБУ перерахувати до державного бюджету частину прибутку в I кварталі 2022 року. • зупинено на період воєнного стану ряд вимог до комерційних банків, на підставі яких вони можуть бути визнані неплатоспроможними; • на період воєнного стану фізичні особи звільняються від відповідальності за прострочення виконання зобов'язань за споживчими кредитами, в тому числі на придбання житла.
<i>Другий пакет поправок до ПК, МК (24.03.2022 р.)**</i>	<i>Податкова сфера:</i> • на час воєнного стану надано право органам місцевого самоврядування приймати рішення про встановлення місцевих податків і зборів за спрощеною процедурою (без оприлюднення, обговорення відповідного рішення); • підприємства, що закуповують власно вирощену сільськогосподарську продукцію у фізичних осіб, повинні сплатити ПДФО з виплачених таким особам доходів і подаватимуть звітність про виплачені доходи таким особам без детальної персоніфікації; • реєстрацію платників ПДВ, які на період воєнного стану оберуть особливості оподаткування єдиним податком третьої групи, буде призупинено (не анульовано). Це означає призупинення всіх прав та обов'язків платників ПДВ (і формування ними податкового кредиту теж); • на час воєнного стану операції, здійснені платником єдиного податку третьої групи, не будуть об'єктом оподаткування ПДВ, а після припинення воєнного стану та відновлення для платника ПДВ звичайного статусу він повинен буде скоригувати податковий кредит за товарами, реалізованими у період воєнного стану;

- податковим періодом для платників єдиного податку третьої групи, які використовують особливості оподаткування, визначено календарний місяць;
- особливості оподаткування платників єдиного податку третьої групи застосовуються з робочого дня, наступного за днем подання відповідної заяви (починаючи з 1 квітня 2022 року);
- збільшено з 3 до 6 місяців строк, протягом якого платники зобов'язані будуть зареєструвати акцизні та податкові накладні і подати документи після завершення воєнного стану без застосування до них штрафних санкцій;
- на час дії воєнного та надзвичайного стану платникам надано право подавати до контролюючого органу податкові декларації та інші документи в паперовій формі;
- звільнено від податку на нерухоме майно за 2021 та 2022 роки об'єкти житлової нерухомості, що належать юридичним та фізичним особам, а з 1 березня 2022 року по 31 грудня року, в якому буде скасовано воєнний стан, – об'єкти нежитлової нерухомості, які розташовані на територіях, де ведуться бойові дії, та на тимчасово окупованих територіях;
- з 1 квітня 2022 року на період дії воєнного стану звільнено від ПДВ ввезення будь-яких товарів (в тому числі транспортних засобів) на митну територію України, крім тих, що ввозяться з території країни-агресора, платниками єдиного податку першої, другої та третьої груп (третьа група, що використовує як ставку 5%, так і нові особливості оподаткування);
- з 1 квітня 2022 року на період дії воєнного стану ввезення фізичними особами на митну територію України автомобілів, мотоциклів, автобусів, вантажних автомобілів та причепів звільнено від ПДВ, акцизного податку та мита;
- скасовано мораторій на проведення камеральних перевірок податкових декларацій платників єдиного податку четвертої групи;
- обмежено надання пільги з екологічного податку, яка буде застосовуватися у 2022 році платниками податку, зареєстрованими за місцем розміщення стаціонарних джерел забруднення на територіях, де велися бойові дії, та на тимчасово окупованих територіях;

Митна сфера:

- пропуск товарів на митну територію України здійснюється митними органами без застосування до них встановлених законом заборон та обмежень, окрім низки небезпечних товарів;
- на час воєнного стану звільняються від ввізного мита товари, що ввозяться на митну територію України, крім алкоголю та тютюну;

	• ввезення товарів платниками першої, другої та третьої груп (крім тих, у кого ставка податку 3%) здійснюється з поданням попередньої митної декларації, що є елементом спрощеної процедури митного оформлення, а час митного оформлення товарів не зможе перевищувати одну робочу годину з моменту пред'явлення таких товарів на митниці; • на час воєнного стану скасовано плату за виконання митними органами митних формальностей поза місцем розташування митних органів або поза робочим часом; • на час воєнного та надзвичайного стану документальні перевірки щодо достовірності, повноти нарахування та сплати митних платежів не розпочинаються, а розпочаті перевірки зупиняються; • на час воєнного стану строки реєстрації об'єктів прав інтелектуальної власності у митному реєстрі продовжуються автоматично; • на час воєнного стану митне оформлення бензинів, дизельного пального та скрапленого газу здійснюватиметься за попередньою митною декларацією без доставки та пред'явлення їх митному органу.
<i>Третій пакет поправок до ПК, МК (16.04.2022 р.)***</i>	<i>Податкова сфера:</i> • розширено перелік матеріалів та військового обладнання для Міністерства оборони та Збройних Сил України, ввезення яких на митну територію України звільняється від сплати ПДВ та мита на період воєнного стану; • звільнено від сплати ПДВ, акцизного податку та мита ввезення броньованих автомобілів для Міністерства оборони, Збройних Сил України та інших формувань на період воєнного стану; • скасовано обмеження щодо обсягу доходу у 10 млрд грн для платників третьої групи платників єдиного податку, що використовують особливості оподаткування у період воєнного стану; • платниками третьої групи єдиного податку зі ставкою 2 відсотки на період воєнного чи надзвичайного стану дозволено бути суб'єктам господарювання, які здійснюють роздрібну торгівлю підакцизними товарами, надають послуги централізованого водопостачання та водовідведення; • скасовано штрафи за результатами проведення камеральних перевірок платників податків під час воєнного стану; • запроваджено мораторій на проведення документальних перевірок платників податків за звітні періоди, первинні документи за які були втрачені або вивезення яких із зон бойових дій є неможливим. Норма поширюється як на період воєнного стану, так і після його скасування. Дані

	податкової звітності таких платників за відповідні податкові періоди не можуть бути піддані сумніву. <i>Митна сфера:</i> • відмінено документальний контроль митними органами в пунктах пропуску через державний кордон України та в мультимодальних терміналах у сфері міжнародних автомобільних перевезень у період воєнного чи надзвичайного стану; • КМУ надано право встановлювати особливості здійснення ветеринарно-санітарного, фітосанітарного контролю вантажів, що ввозяться на митну територію України, контролю нехарчової та харчової продукції у період воєнного чи надзвичайного стану; • скасовано вимогу щодо подання платниками єдиного соціального внеску інформації про членство працівників у профспілковій організації.
--	--

Складено на основі:

*Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 17.03.2022 р. № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>

** Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» від 24.03.2022 р. № 2142-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-%D0%86%D0%A5#Text>

***Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного, надзвичайного стану» від 16.04.2022 р. № 2173-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2173-IX#Text>